

КИЇВСЬКІ АДРЕСИ МИХАЙЛА ВРУБЕЛЯ

НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ
КИЇВСЬКА КАРТИННА ГАЛЕРЕЯ

Київські адреси Михайла Врубеля

До 165-річчя
від дня народження
художника

Київ
Видавничий дім «Антиквар»
2020

УДК 75(470)(092):94(477.411)
К38

Книгу ілюстровано творами Михайла Врубеля
з колекції Національного музею «Київська картинна галерея»
та фотографіями з колекцій Музею історії міста Києва,
Національного художнього музею України,
Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського,
родини Прахових

ISBN 978-617-7285-31-0

© Національний музей
«Київська картинна галерея», 2020
© Художнє оформлення, оригінал-
макет. ВД «Антиквар», 2020

*Який, одначе, гарний Київ!
Шкода, що я тут не живу. Я люблю Київ!*

М. ВРУБЕЛЬ

В історію мистецтва Михайло Олександрович Врубель (1856–1910) увійшов як один з найобдарованіших майстрів Срібного віку. Він був особистістю справді ренесансного розмаху, яка справила вплив не лише на своїх сучасників, але також на художників наступних поколінь. Сила його таланту й масштаб створених ним образів виявилися настільки потужними, що недовгі 25 років, протягом яких він працював, почали слідом за Олександром Бенуа називати «добою Врубеля».

Розпочалася ця доба в Києві, куди Михайло Врубель, тоді ще студент Петербурзької Академії мистецтв, приїхав на запрошення професора Адріана Прахова для участі в реставраційних роботах у Кирилівській церкві. Тут він прожив п'ять років – з 1884-го до середини 1889 року. Та й після переїзду до Москви Михайло Олександрович не раз відвідував уподобане місто, що дало можливість значно розширити список його київських адрес. Спираючись на архівні матеріали, спогади сучасників Врубеля та інші джерела, ми склали цей своєрідний путівник, який дозволяє побачити Київ у контексті біографії великого художника.

М. Врубель приїхав до Києва наприкінці весни й побачив квітуче, потопаюче в зелені місто. Уже на підступах до нього, з лівого берега Дніпра, відкривалася велична панорама з пам'ятками старовини,

Вид на правий берег Дніпра. Фото 1880–1890-х рр.

напрочуд красиво та органічно вписаними в природний ландшафт. Саме вид на правий берег — з дзвіницею Києво-Печерської лаври та сяючими куполами її церков, силуетами Військово-Микільського собору, Андріївської церкви, Михайлівського Золотоверхого монастиря створював отой неповторний образ міста, який не одне століття захоплював мандрівників, паломників і самих киян.

Художник Степан Яремич, який жив тут у 1880-х роках, писав, що при появі Врубеля «Київ був майже в тому самому вигляді, яким його знайшла Катерина II в 1787 році, цебто тихим, широко розкиданим, не надто багатолюдним провінційним містом. Повсюди були розкішні сади й серед них у пишній зелені потопали будинки-особняки. Церкви в той час іще зберігали майже свій первісний вигляд». На його думку, «романтична атмосфера давньонаселеної

Вид на костюл Святого Олександра та Софійський собор. Фото кінця XIX ст.

місцевості зі старовинними пам'ятками мистецтва не могли не подіяти якнайсильніше на живу уяву художника».

За всієї своєї затишності, Київ «доби Врубеля» був великим губернським містом з населенням понад 170 тисяч чоловік. Забудова в основному залишалася невисокою – у два-три поверхи, але в центрі вже почали з'являтися багатопверхові будинки. Між сучасними вулицями Хрещатик, Архітектора Городецького, Лютеранською та Банковою розміщувалася садиба професора Мерінга з кам'яними будівлями та просторим парком з алеями, оранжереями, виноградником та озером – на тому місці, де потім звели театр «Соловцов» (нині Театр ім. І. Франка).

Культурне дозвілля киян забезпечували театральні антрепризи, циркові вистави та концертні програми. Любителі оперного

Міський театр. 1880-ті рр. Фото Ф. де Мезера

Будинок Міського (Оперного) театру стояв на тому самому місці, де зараз розташована Національна опера України (вул. Володимирська, 50). Зведений в 1856 р. за проектом архітектора І. В. Штрома, через 40 років він згорів. 26 листопада 1884 р. тут київській публіці було вперше представлено оперу А. Г. Рубінштейна «Демон» (антреприза М. М. Савіна). Гіпотетично на прем'єрі могли хоча б побіжно побачитися Михайло Врубель і його майбутня дружина Надія Забіла – випускниця київського Інституту шляхетних дівчат, яка тоді готувалася до вступу в Петербурзьку консерваторію.

співу відвідували Міський театр, котрий з 1867 року почав іменуватися Оперним, хоча там продовжували давати драматичні спектаклі та оперети.

Циркові вистави з 1875 року проходили в будівлі, спорудженій спеціально з цією метою за проектом Володимира Ніколаєва на розі Фундуклеївської та Ново-Єлизаветинської вулиць (нині Б. Хмельницького та Пушкінська) – на земельній ділянці, що належала Огюсту Бергоньє. Згодом їх улаштували в тимчасових дерев'яних шатрах, зокрема, на Думській площі, де за рік до приїзду Врубеля відкрився цирк братів Нікітіних.

У 1877 році стаціонарний будинок цирку було пристосовано для показу драматичних спектаклів, а ще через шість років ґрунтовно перебудовано. На сцені оновленого Театру Бергоньє грали такі знаменитості, як Поліна (Пелагія) Стрепетова, Гликерія Федотова, Сара Бернар, Елеонора Дузе. У 1882 році тут з великим успіхом уперше

Театр Бергоньє. Поштова листівка початку ХХ ст.

виступила українська трупа Марка Кропивницького. Починаючи з 1884-го до театру впродовж семи років приїжджало на гастролі Московське товариство драматичних акторів на чолі з Миколою Соловцовим. Урізноманітнювали театральне життя і виступи членів Київського драматичного товариства – гуртка артистів-аматорів, що ставили спектаклі з благодійницькою метою.

На момент приїзду Врубеля в місті вже понад 20 років вело свою діяльність Київське відділення Російського музичного товариства. Завдяки йому регулярно проводилися симфонічні та камерні концерти, у тому числі силами вихованців відкритого 1868 року Музичного училища. З появою в 1882 році Будинку купецьких зборів (нині Колонний зал ім. М.В. Лисенка Національної філармонії України) більшість концертів проходило в його залі, чию прекрасну акустику відзначали всі виконавці.

Вельми насиченим було й мистецьке життя Києва. Виставки влаштовувались у головному залі нової Біржі на розі Хрещатика та Інститутської (збудована в 1882–1883 роках за проектом Георгія Шлейфера), а також у залі Університету. Там, зокрема, щороку розміщували свої експозиції передвижники, а в 1884 році було організовано виставки Івана Айвазовського та Руфіна Судковського. Великий інтерес викликали покази робіт учнів Київської рисувальної школи, відкритої в 1875 році Миколою Мурашком. Її вихованці активно долучалися до різного роду реставраційних та оздоблювальних робіт, найталановитіші продовжували навчання в Петербурзькій Академії мистецтв, після чого нерідко поверталися до Рисувальної школи вже як викладачі.

Перетворенню Києва на один з центрів мистецького життя Російської імперії чимало сприяв приїзд до міста професора Петербурзького університету Адріана Прахова.

Прахов був уражений побаченими тут пам'ятками архітектури, багато з яких зберегли своє первісне живописне оздоблення.

«Мій приїзд до Києва в 1880 році був для мене одкровенням! Софійський собор, його чудові мозаїки, як усе це відразу закрутило голову, сполошило серце! Я горів бажанням усе це захопити й довіку не розлучатися...» – так описував свої враження Адріан Вікторович.

Улітку 1881 року, залучаючи як помічників учнів Школи Мурашка, він замальовує та копіює на кальку давні київські мозаїки та фрески, робить фототипії та фотографії, показані ним згодом на з'їздах Російського археологічного товариства та на виставці

Адріан Прахов. 1898.
Фото Г. Лазовського

Прахов Адріан Вікторович (1846–1916) – історик, археолог, художній критик, перший в Російській імперії доктор історії та теорії мистецтв. У 1867 р. закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету; слухав лекції німецького археолога Г. Брунна та інших видатних учених у Мюнхені. Багато подорожував.

У 1875–1887 рр. читав лекції в Петербурзькому університеті, викладав історію та теорію мистецтв в Імператорській Академії мистецтв. У 1887–1897 рр. – професор Київського університету на кафедрі історії красних мистецтв. З кінця 1880 р. займався відкриттям, вивченням і реставрацією фресок Кирилівської церкви. З 1884 до 1896 р. керував художнім оформленням Володимирського собору в Києві. У 1897-му повернувся до викладання в Петербурзькому університеті.

Вид на комплекс колишнього Кирилівського монастиря до зруйнування дзвіниці. Фото початку ХХ ст.

Кирилівську церкву зведено в середині ХІІ ст. в урочищі Дорогожичі. Спершу шестистовпна, тринефна, увінчана одним куполом споруда не раз перебудовувалася. Її сучасний архітектурно-художній вигляд з характерними рисами українського бароко склався у ХVІІІ ст. Інтер'єр церкви прикрашає фресковий живопис ХІІ ст. (до наших днів дійшло понад 800 м² давніх зображень), а також розписи ХVІІ та ХІХ ст.

в Петербурзі. Повернувшись до міста наступної весни, Прахов зосереджує увагу на Кирилівській церкві, де ще в 1860 році під пізніми нашаруваннями штукатурки та фарб було випадково виявлено фрагменти живопису часів Київської Русі.

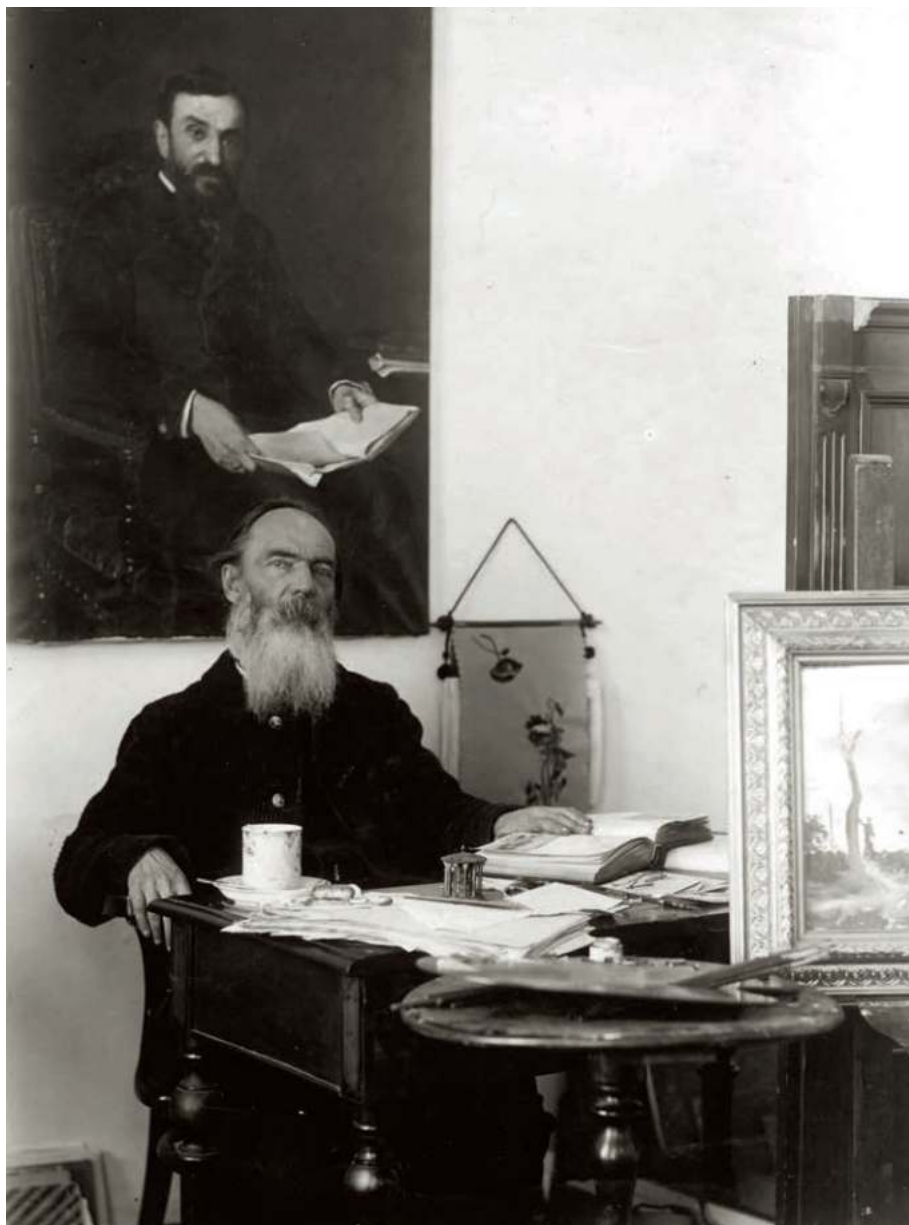
У 1883 році, багато в чому завдяки А. Прахову, кошти на відновлення фресок Кирилівської церкви було виділено, і роботи, які велися там під його керівництвом силами викладачів та учнів

Рисувальної школи, продовжилися. Тоді ж таки для реставрації давнього живопису та створення ікон для іконостаса він за рекомендацією професора Академії мистецтв Павла Чистякова запрошує до Києва Михайла Врубеля.

Приїхавши в місто у травні 1884-го, 28-річний художник оселився на перших порах у М. І. Мурашка — у мезоніні будинку на вулиці Володимирській, 46, де тоді розміщувалася Рисувальна школа (будинок не зберігся). *«Вечір проводили мирно в моїй сім'ї, — згадував Микола Іванович. — Неначе зараз я бачу перед собою балкон: довкола запущений старий сад. За чайним столом декілька молодих людей, група дітей. Михайло Олександрович весело, мило жартував з усіма та йшов до себе в мезонін. У розчинені вікна ми чули „Ночи безумные“ чи „Благословляю вас, леса“ — популярні тогочасні романси».*

Перш ніж розпочати роботу в Кирилівській церкві, М. Врубель прагнув досягнути своєрідності стилю візантійського та давньоруського монументального живопису. Він замальовував мозаїки та фрески Софійського собору, мозаїки в соборі Михайлівського Золотоверхого монастиря, вивчав постановку фігур і відтворення складок одягу.

Упродовж 1884 року разом з художниками Миколою Пимоненком, Іваном Селезньовим, Харитоном Платоновим та учнями Рисувальної школи Врубель займається реставрацією первісного стінопису Кирилівської церкви. За свідченням Миколи Мурашка, Михайло Олександрович *«дуже всіх до себе прихилив і вікликав повагу до себе всієї маленької артїлі, що працювала під його найближчим контролем... дивовижно вмів завжди захищати її інтереси, не зачіпаючи моїх інтересів як хазяїна. Як істинно інтелігентна людина, поважаючи себе, він поважав навіть найменшого члена нашої артїлі».* Усього художниками було відновлено не менше 150 фігур.

Микола Мурашко у своєму кабінеті на тлі портрета І. Н. Терещенка.
Фото 1890-х рр.

Будинок на вул. Володимирській, 46 (праворуч), де в 1882–1891 рр. розміщувалася Київська рисувальна школа М. Мурашка. Фото 1918 р.

Київська рисувальна школа Миколи Мурашка – приватний навчальний заклад, що існував з 1875 до 1901 р. переважно на кошти мецената Івана Терещенка. Навчання в ній пройшли понад 3000 чоловік, серед яких О. О. Мурашко, М. К. Пимоненко, В. О. Серов, Г. П. Світлицький та інші відомі художники. У 1883–1885 рр. учні школи С. Гайдук, І. Їжакевич, О. Курінний, В. Отмар, С. Костенко, І. Єгоричев, В. Замирайло та інші спочатку під керуванням її недавнього випускника Миколи Глоби, а з літа 1884-го – М. Врубеля відновлювали живописне оздоблення Кирилівської церкви.

Однією з найважливіших задач, поставлених Праховим перед Врубелем, стало створення нових оригінальних композицій на вільних від живопису ділянках, а також у тих місцях, де давні фрески було повністю втрачено або від них лишилися тільки прошкрябані

М. Врубель. Архангел Гавриїл зі сцени Благовіщення.
Північний передвітарний стовп Кирилівської церкви. Фото кінця XIX ст.

М. Врубель. Зішестя Святого Духа на апостолів. 1885.
Композиція на хорах Кирилівської церкви

М. Врубель. Ангели з лабарами. 1885. Композиція на хорах Кирилівської церкви

контури. «Дотримуючись смаку та стилю старих образів», він пише на північному переддівтарному стовпі фігуру архангела Гавриїла зі сцени Благовіщення, у центральному нефі – «Вхід Господень до Єрусалима», у ніші нартексу – «Надгробний плач», на хорах – «Ангелів з лабарами» та інші зображення.

Велику та складну композицію «Зішестя Святого Духа» (на склепінні хорів, зробленому в XVII столітті) він виконував без попереднього ескіза, використовуючи для загальної схеми знімок мініатюри з Гелатського Євангелія. За свідченням сина професора Прахова, Миколи Адріановича, у ликах апостолів і Богоматері художник зафіксував риси реальних людей. Серед них – його батько, фельдшерця Марія Єршова, священник Кирилівської церкви Петро Орловський, протоіерей Софійського собору Петро Лебединцев, археолог Віктор Гошкевич.

Із сім'єю професора Прахова Врубеля пов'язували найтісніші стосунки. Влітку 1884 року він жив на дачі, яку знімав того року Адріан Вікторович: *«...Я знайшов за Кирилівським монастирем у міському лісі залишки збудованого Потьомкіним для Катерини замиського будинку з чудовим видом на Київ (так звану Кинь-Грусть), найняв там дачу і ми зажили однією дружною сім'єю. З 6-ти годин ранку Врубель і я вже їхали або йшли на роботу й поверталися тільки о 7-мій год. вечора»*. Куточки цієї живописної місцевості увічнені М. Врубелем та М. Мурашком в акварельній композиції, що знаходилась у зібранні Василя Стефановича Кульженка та експонувалася на посмертній виставці малюнків та акварелей Врубеля в 1910 році.

На дачі в Кинь-Грусті Врубель познайомився з багатьма діячами мистецтва та культури, які склали коло спілкування А. Прахова. Крім художників, що працювали в Кирилівському храмі, там бували письменники, зокрема Володимир Дедлов (Кігн) та Ієронім Ясинський, портрети яких виконав того року Михайло Олександрович. Згадуючи про свою першу зустріч із Врубелем,

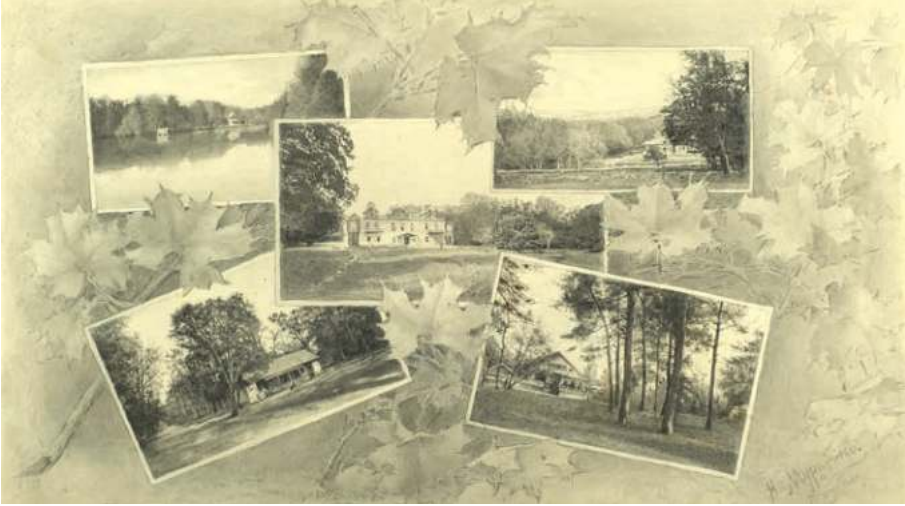
М. В. Суриков 1905
Коллекция музея
Историко-художественного
музея
№ 5

Кинь-Грусть — історична місцевість на Пріорці (нині парк «Кинь-Грусть» між вулицями І. Сошенка та Кобзарською). За переказами, названа так Катериною II, для котрої тут у 1787 р. були влаштовані пишні гуляння. У ХІХ ст. Кинь-Грусть стала приватним дачним володінням, з кінця століття належала відомому видавцеві Стефанові Кульженку, чому й іменувалася «Кульженківськими дачами».

В. Л. Дедлов писав у 1896 році в газеті «Неделя»: *«Познайомились ми років дванадцять тому. Це було в Києві на дачі, в чудовій місцевості. Чудовий старий парк, горби, пагорки, немов театральна декорація; ставки, тополі, теплі Малоросійські ночі. Художник працював тоді над іконостасом для реставрованої Кирилівської церкви. Ті, хто знає цю церкву, пам'ятають дивовижне обличчя Богоматері,*

Дачна місцевість Кинь-Грусть у передмісті Києва. Фото 1880-х рр.

М. Врубель, М. Мурашко. Види місцевості «Кинь-Грусть». 1884.
Папір, акварель, графітний олівець

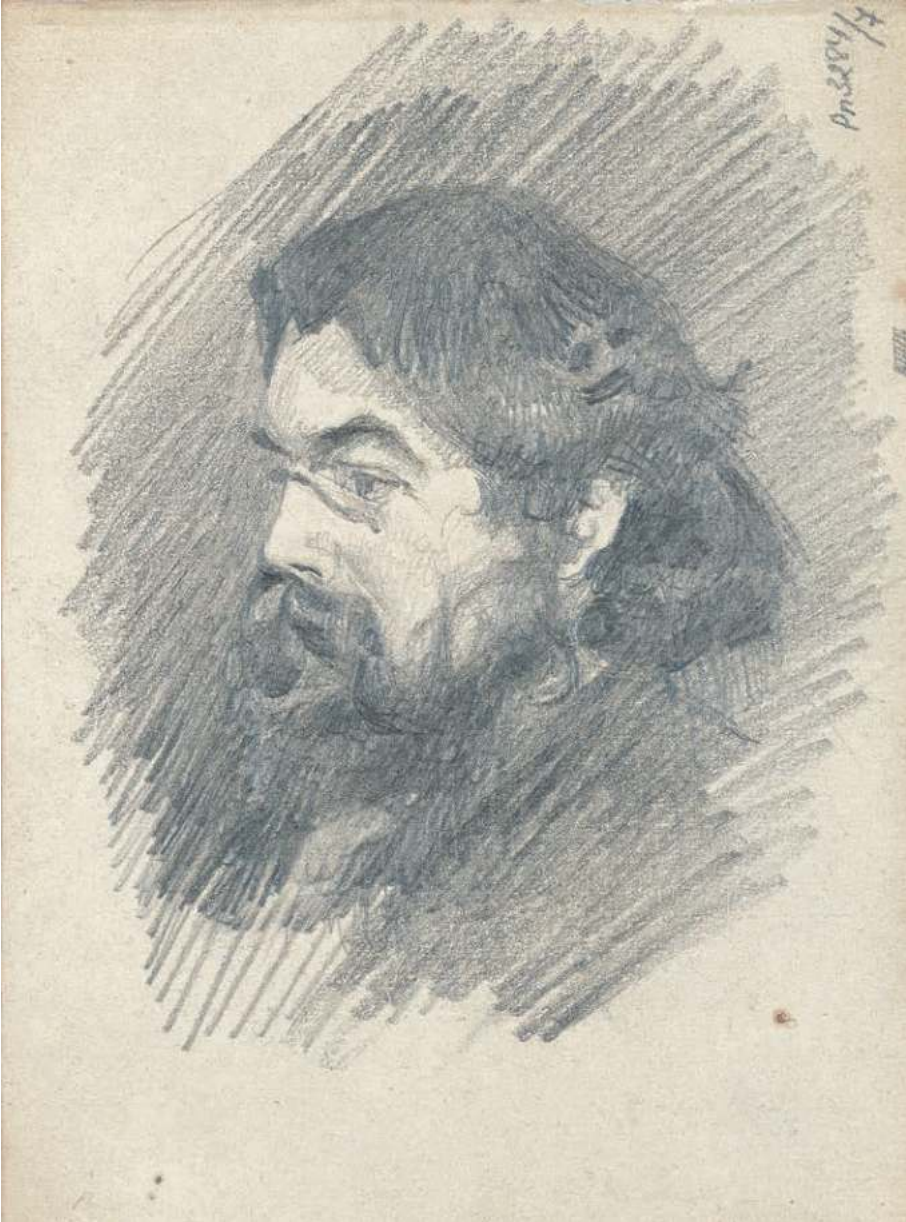
що так і тремтить скорботою й разом з тим молитовним захопленням».

Портрет Ієроніма Ясинського Врубель виконав у одному зі своїх кишенькових альбомів, слухаючи, як той читає в будинку Прахових

Дедлов (Кігн) Володимир Людвігович (1856–1908) – прозаїк, публіцист, літературний критик. У 1882 р. закінчив юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету. Багато подорожував. Автор книги «Киевский Владимирский собор и его художественные творцы» (1901), біограф В. М. Васнецова. Дружив з М. М. Антокольським, М. В. Нестеровим, І. Ю. Рєпіним, А. П. Чеховим та іншими видатними людьми свого часу. М. Врубель високо цінував його книгу «Приключения и впечатления в Италии и Египте. Заметки о Турции» (СПб., 1888).

М. Врубель. Портрет письменника В. Л. Кігна (Дедлова). 1884–1885.
Папір, акварель, галове чорнило

М. Врубель. Портрет І. І. Ясинського. Альбом 1884–1885 рр.
Папір жовтий, графітний олівець

Ясинський Ієронім Ієронімович (1850–1931) – письменник, журналіст, літературний критик, перекладач, редактор. Підписувався псевдонімами Максим Белінський, Старий белетрист, Орест Ядовиткін та ін. Навчався на природничому відділенні фізико-математичного факультету Київського університету, потім у Санкт-Петербурзі. За словами Ясинського, його перша «солідна» стаття з'явилася 1870 р. в «Киевском вестнике». Друкувався в «Киевском телеграфі», «Отечественных записках», «Пчеле», співробітничав у журналах «Слово», «Будильник» та ін. У 1885 р. вийшла його збірка «Київські оповідання».

свої оповідання з життя київських босяків, мешканців Зозулиної дачі, як називали тоді круті укуси Царського та Маріїнського садів над Дніпром.

У той же період, коли велися роботи в Кирилівській церкві, М. Врубель відновив утрачені фрагменти фігур трьох архангелів у головному куполі Софійського собору. Талант і неабияка майстерність дозволили йому настільки вправно імітувати олійними фарбами шматочки смальти, що ні тоді, ні тепер, дивлячись на купол знизу, неможливо відрізнити дописані фрагменти від зображень, створених в XI столітті візантійськими мозаїстами.

Ще одним завданням, покладеним професором Праховим на Врубеля, було створення чотирьох образів – Богоматері з Немовлям, Христа, святих Кирила та Афанасія Александрійських – для нового однарусного мармурового іконостаса. Ним мали замінити високий різний іконостас XVII століття, що затуляв давні фрески й утруднював їх відновлення.

До осені 1884 року реставраційні роботи в Кирилівській церкві було майже завершено, а до написання ікон Врубель ще не брався.

Софійський собор. 1891. Фото В. Чугаєвича

Собор Святої Софії зведено в першій половині XI ст. як головний митрополичий храм Київської Русі. Являє собою хрестово-купольну п'ятинефну споруду, основне ядро якої було оточене двома рядами галерей – внутрішніх і зовнішніх (відкритих). Увінчували собор 13 куполів. У 1685–1707 рр. храм було перебудовано у формах бароко. Подальші зміни в зовнішньому вигляді собору відбулися у XVIII–XIX ст. За повнотою сюжетів і схоронності давніх мозаїк і фресок Софія Київська належить до числа найкращих ансамблів у світовому мистецтві.

ΑΓΗ ΟΣ
ΑΓΗ ΟΣ
ΑΓΗ ΟΣ

Α Η

Постаті архангелів, відновлені М. Врубелем у 1884 р.
Центральний купол Софійського собору

Іконостас Кирилівської церкви. Виготовлений за проектом А. Прахова майстрами італійської фірми «Антоніо Тузіні та Джузеппе Россі», котра мала підприємство в Одесі та філію в Києві. Характерний для візантійського мистецтва мотив зав'язаних вузлом колон «підказаний» зображеннями стовпників у простінках між вікнами північної стіни трансепта. Здвоєні колони іконостаса виконані з сірого мармуру, бази спираються на чорну мармурову основу з рожевими прожилками. Капітелі підтримують білі арки, прикрашені орнаментальним різьбленням. Завершує іконостас широка смуга з білого мармуру з аркатурним пояском. Ажурні Царські врата виконані з бронзи. Чотири образи для іконостаса написано на цинкових дошках М. О. Врубелем.

Наприкінці того-таки року він за порадою Прахова вирушив до Венеції, щоб побачити оригінали візантійських мозаїк, вивчити живопис старих майстрів і «набратися вражень». Закінчивши роботу над іконами, у кінці квітня 1885 року він повернувся до Києва.

Прототипом образу Богоматері для іконостаса Кирилівської церкви послужила дружина професора Прахова Емілія Львівна — жінка розумна, освічена, обдарована яскравим музичним талантом. Разом з тим створений у Венеції образ, безумовно, є збірним. Він увібрав у себе риси не тільки Емілії Прахової, але також «невимовно печальної» Діви Марії з церкви Санта-Марія Ассунта на острові Торчелло, і молодої італійки, яка позувала Врубелю, і його рано померлої матері — Ганни Григорівни Басаргіної.

У момент знайомства с Михайлом Олександровичем Е. Прахова вже була матір'ю трьох дітей. До художника-початківця, що приїхав з Петербурга на запрошення її чоловіка, вона виказувала не підробну дружню турботу й живо цікавилася його творчістю.

М. Врубель. Христос. Образ в іконостасі Кирилівської церкви. 1885.
Цинкова пластина, олія, позолота

М. Врубель. Святий Кирил Александрійський. Образ в іконостасі Кирилівської церкви. 1885. Цинкова пластина, олія, позолота

М. Врубель. Святий Афанасій Александрійський. Образ в іконостасі Кирилівської церкви. 1885. Цинкова пластина, олія, позолота

М. Врубель.
Богоматір з Немовлям.
Образ в іконостасі
Кирилівської церкви
(фрагмент). 1885.
Цинкова пластина,
олія, позолота

М. Врубель.
Жіноча голова
(Е. Л. Прахова).
Етюд до ікони
«Богоматір з Немовлям»
для іконостаса
Кирилівської церкви.
1884. Папір, графітний
олівець

Прахова Емілія Львівна (уроджена Емілія Марія Клементіна Лестель (1849, за іншими даними 1852 – 1927) – дружина А. В. Прахова, мати Олени Адріанівни (1871–1948) – талановитої вишивальниці, яка, зокрема, виконала знамениту плащаницю для Володимирського собору, Миколи Адріановича (1873–1957) та Ольги Адріанівни (1879–1950, у заміжжі Аляб'євої). Закінчила консерваторію як піаністка, брала уроки у Ф. Ліста. Разом з чоловіком об'їздила багато країн, відвідувала найзнаменитіші музеї. Емілія Львівна увічнена на багатьох малюнках та акварелях Врубеля «київського періоду»: «Під червоною парасолькою», «Українська плахта», «Прахова під час хвороби», «Прахова слухає музику» та ін.

М. Врубель. Е. Л. Прахова за п'яльцями. 1885–1886.
Папір, акварель, графітний олівець, білило, лак

М. Врубель. Портрет Е. Л. Прахової (під час хвороби). 1885–1886.
Папір, графітний олівець

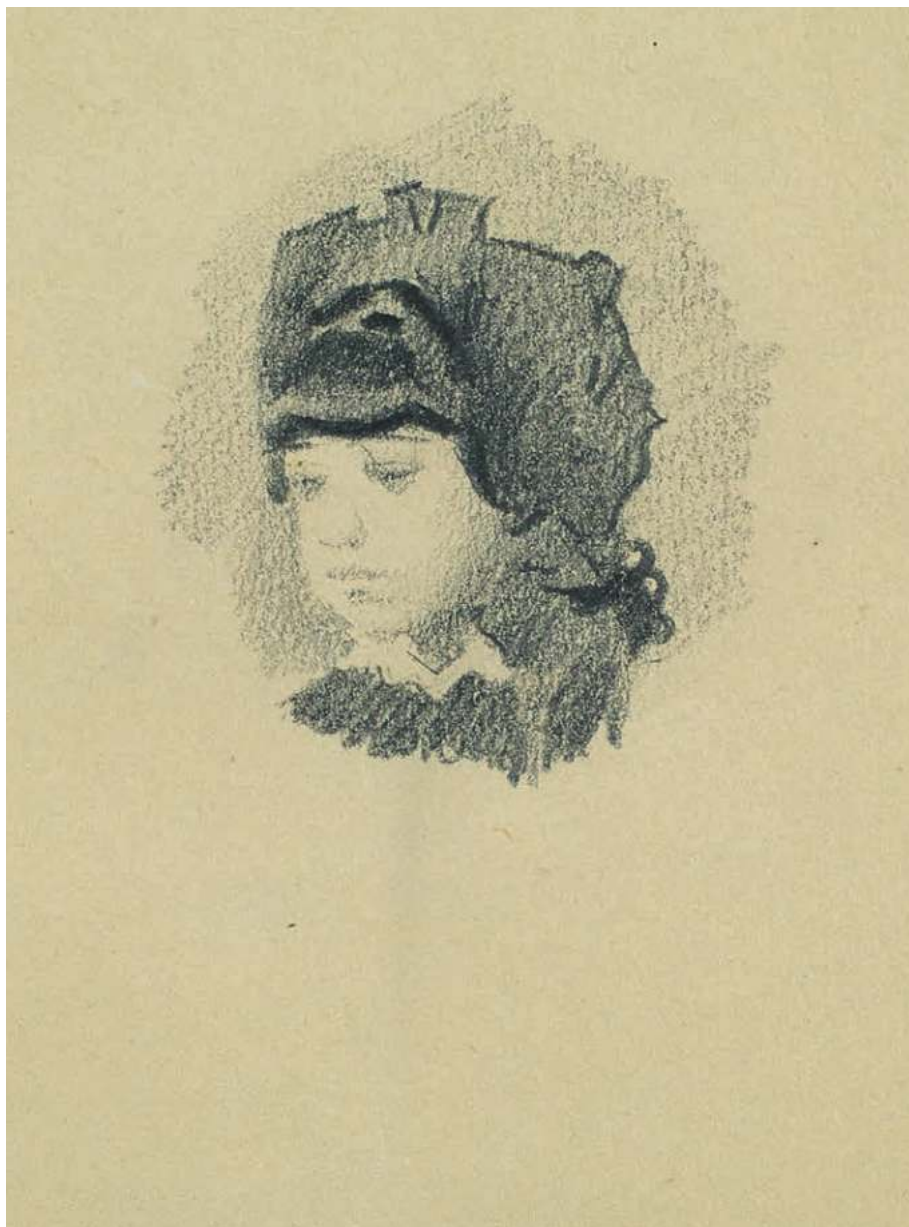

М. Врубель. Під червоною парасолькою. 1884. Папір, акварель, лак

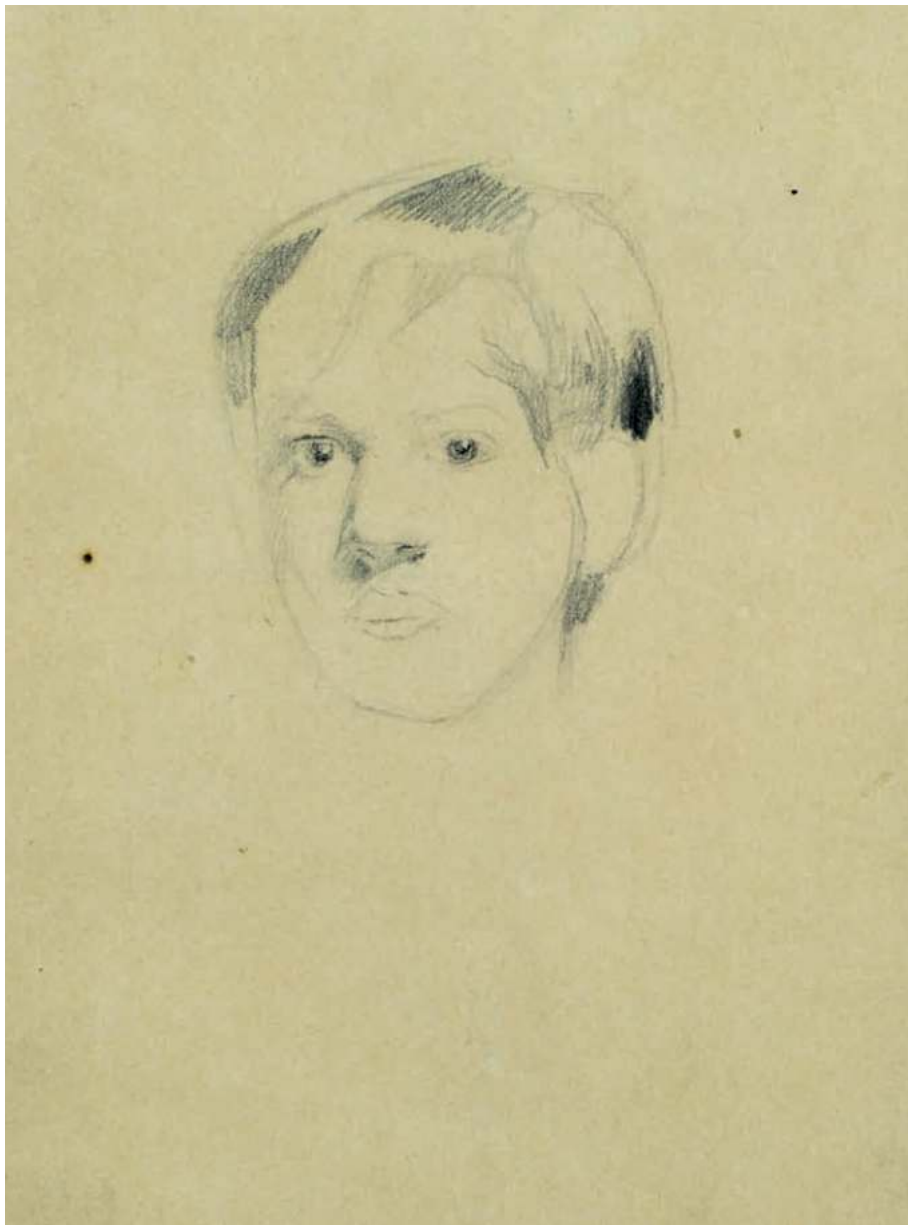
Привабливість та ерудиція Емілії Львівни, уміння вести бесіду, прямота, з якою вона висловлювала свої думки, підкорили Врубеля. Деякої ексцентричності «m-me Emilie», як іронічно називав свою дружину А. Прахов, художник не помічав. І хоча в академічні роки в нього вже стався роман з Машею Симонович – «дівчиною, освітленою сонцем», такого сильного почуття, яке захопило Михайла Олександровича влітку 1884-го, він доти не зазнавав. Ніколи – ні вголос, ні в листах – він не назвав імені жінки, що стала предметом його захоплення, його «пасією», натякаючи лише сестрі на якусь «справу душевну». В очах Прахової Врубель «поводив себе дивно й просто по-дитячому», а він по-справжньому страждав, не знаходячи відгуку на своє кохання.

М. Врубель. Е. Л. Прахова. Українська плахта. Начерки. 1884.
Папір, акварель, графітний олівець, лак

М. Врубель. Портрет О. А. Прахової в дитинстві. Начерк. 1885.
Папір, графітний олівець

М. Врубель. Голова підлітка. М. А. Прахов. 1885.
Папір, графітний олівець

М. Врубель. Олена Адріанівна та Ольга Адріанівна Прахови. 1885.
Папір, графітний олівець

Зустріч з Емілією Львівною після повернення з Венеції принесла художникові біль нерозуміння й відчуження.

Не маючи нових замовлень, у червні 1885 року Врубель поїхав до Одеси, як йому здавалося, назавжди. І все-таки у грудні 1885-го знову повернувся до Києва. Цього разу він оселився в будинку Рейсміллера на Пироговській вулиці й прожив там до кінця листопада 1886 року, виїжджаючи на літо до маєтку В.С. Трифоновського в Полтавській губернії.

У цьому будинку Врубель орендував невелику й незатишну кімнату, що так вразила його батька: «...Жодного стола, жодного стільця. Усе вмеблювання – два простих табурети й ліжко», – журився Олександр Михайлович, який навідався до сина у вересні 1886-го. Микола Пимоненко, котрий також бував у цій кімнаті, розповідав Степанові Яремичу, що в холодний час вона не опалювалася.

Будинок Рейсміллера стояв на вул. Пироговській (зараз Пирогова), 4. Цю садибу з кам'яними двоповерховими спорудами – фасадним будинком і флігелем – купець 2-ї гільдії Конрад Вільгельмович Рейсміллер придбав у 1876 р. У 1878-му за проектом і під наглядом архітектора П. І. Спарро поміж уже існуючими будинками було зведено ще один, який з'єднав усі три в єдине ціле. Будинок розташувався поряд із садибою анатомічного театру. У первісному вигляді не зберігся.

На розі вулиць Пироговської та Фундуклеївської. Фото 1900-х рр.

Пимоненко Микола Корнилійович (1862–1912) — художник-жанрист, удостоєний 1904 р. звання академіка живопису «за відомість на мистецькому поприщі». Навчався в Рисувальній школі Мурашка. Уже на другий рік був визнаний найкращим з учнів і зарахований до штату школи репетитором. У 1882 р. вступив до Академії мистецтв, де його однокашниками по натурному класу стали М. О. Врубель і В. О. Серов, але через два роки полишив Петербург через хворобу легенів. Відтоді викладав у Київській рисувальній школі аж до її закриття в 1901 р. Брав участь у реставрації та поновленні розписів Кирилівської церкви, у художньому оздобленні Володимирського собору.

У будинку на Пироговській протягом зими був зроблений акварельний ескіз картини «Східна казка», замовленої Іваном Николовичем Терещенком, але так і не виконаної. Тут-таки в серпні 1886-го була розпочата й у жовтні закінчена одна з найкращих робіт «київського періоду» — «Дівчинка на тлі персидського килима», для якої позувала дочка власника позичкової каси Маня (Марія) Дахнович. У рік створення картини (в листі до сестри М. Врубель назвав її «дуже гарним етюдом з дівчинки на тлі оксамитового килима») Марії було близько дев'яти років.

У будинку Рейсмільлера Врубель пробує писати одного зі своїх перших «Демонів». Він, як і розпочатий роком раніше в Одесі, не зберігся. Поштовхом до створення картини послужили однойменні поема М. Ю. Лермонтова та опера А. Г. Рубінштейна, яку Михайло Олександрович уперше почув у Києві 26 листопада 1884 року. І хоча в усіх присвячених художникові дослідженнях повідомляється, що ще на початку листопада він виїхав до Венеції, жодного документального потвердження цього знайти не вдалося.

Позичкова каса Георгія Дахновича містилася в будинку Ж.-Б. Кане на вулиці Фундуклеївській, 1. Тут брали під заставу столове срібло, саксонський фарфор, картини, ювелірні прикраси та інші цінні предмети. Матеріальні ускладнення змушували Врубеля час від часу звертатися до цього та розташованого поряд позичкового закладу Євгена Розмитальського. Та була ще одна причина, що приводила художника в будинок на Фундуклеївській, — бажання помилуватися старовинними виробами, тканинами, дорогоцінним камінням, які у безлічі там зберігалися. Усе це приваблювало Врубеля багатством фактур, нескінченним розмаїттям кольорових поєднань і нюансів.

Усі «венеційські» малюнки Врубеля, датовані автором, так само як і його перші листи «з країни Тіціана», відносяться до середини грудня 1884 року. Можна припустити, що намірові художника вирушити до Венеції в листопаді завадила епідемія холери, яка лютувала в Італії та Франції, а невдовзі докотилася й до Росії. Перенести подорож на пізніший термін настійливо радили Врубелю і його рідні.

Про те, що Михайло Олександрович відвідав саме прем'єрний спектакль «Демона», пише в спогадах Микола Прахов. Правда, постановником він називає Іполита Прянишникова, який був антрепренером у Києві не в 1884-му, а в 1889–1892 роках. Однак Йоаким Тартаков, котрий підкорив Врубеля виконанням заголовної партії, у сезоні 1888/1889 років у Київській опері не виступав, бо гастролював за кордоном з трупю В. М. Любимова.

По закінченні робіт у Кирилівському храмі спілкування з сім'єю Прахових, попри деяке охолодження стосунків, не припинялося. Врубель бував у їхньому домі, разом з ними ходив на концерти та в оперу. Одного разу, повернувшись після спільного відвідання

Тартаков Йоаким Вікторович (1860–1923) – співак (баритон) і режисер. Навчався в Санкт-Петербурзькій консерваторії, удосконалював майстерність в Італії. Дебютував у 1881 р. в Одесі, потім два роки виступав на сцені Імператорського Маріїнського театру. З 1884 р. гастрював у Києві, Тбілісі та за кордоном – у Німеччині, Англії, Данії. У Київській опері виступав у антрепризах М. М. Савіна (1884–1887) та І. П. Прянишникова (1890–1892). Про успіх співака в опері Рубінштейна писала 28 листопада 1884 р. газета «Киевлянин»: «Пан Тартаков чудово виконує партію Демона й у сценічному, і в музичному відношеннях».

симфонічного концерту до Прахових, він виконав по пам'яті портрет молодої дами, що сиділа в партері.

Листи та архівні документи зберегли для нас київські адреси сім'ї Прахових тих літ. У 1884–1885 роках вони мешкали в будинку Вороновича на розі Володимирської та Фундуклеївської вулиць (№ 17/52 на нинішній вул. Б. Хмельницького; дійшов до наших днів у перебудованому вигляді), у 1886–1887 роках – на Олексіївській, 7 (вул. Терещенківська, 7/13), у 1888-му – на вулиці Гімназичній, 3 (вул. Леонтовича, 3; нині на цьому місці стоїть будинок, зведений у 1903 році).

1 грудня 1886 року Михайло Олександрович переїхав у будинок на вулиці Трьохсвятительській, 16 (тепер вул. Десятинна, 14). На місяць раніше тут заорендував квартиру професор Петербурзької Академії мистецтв В. Д. Орловський, котрий уступив своєму колезі майстерню з прилеглою кімнатою. У листі до сестри Врубель пише: *«Наймаю за 30 крб. майстерню, облаштовану Орловським, з кімнатою при ній та балконом на Дніпро, біля церкви Андрія Первозванного з хазяйським опаленням».*

Й. В. Тартаков в образі Демона з однойменної опери А. Г. Рубінштейна. Поштова листівка початку ХХ ст.

Ms. Ransford

Wm. D. L.

Родина Прахових із художниками В. Васнецовим, П. Сведомським та ін.
Фото першої половини 1890-х рр.

Будинок на вул. Олексіївській, 7 (перший ліворуч),
де в 1886–1887 рр. жила родина Прахових. Фото 1910-х рр.

Андріївська церква та будинок Ф. Дузинкевича (праворуч). Фото 1888 р.

Будинок на вул. Трьохсвятительській, 16, належав Феофілові Михайловичу Дузинкевичу. Садибу з будинком і службами, садом і сінокосом на схилі Старокиївської гори він придбав у травні 1886-го й того-таки року зробив надбудову за проектом архітектора Г. П. Шлейфера, після чого споруда стала триповерховою з напівпідвалом. Головний фасад вирішено в неоренесансному стилі. У 1962 р. на будинку встановлено пам'ятну дошку, якою відзначено перебування там М. О. Врубеля (скульптор І. П. Кавалерідзе, архітектор Р. П. Бикова).

У січні 1887 року про те саме повідомляє в листі до дочки батько художника: *«Від Миши мав на Новий рік телеграму й листа. Він у захваті від своєї нової майстерні, уступленої йому тимчасово професором Орловським».*

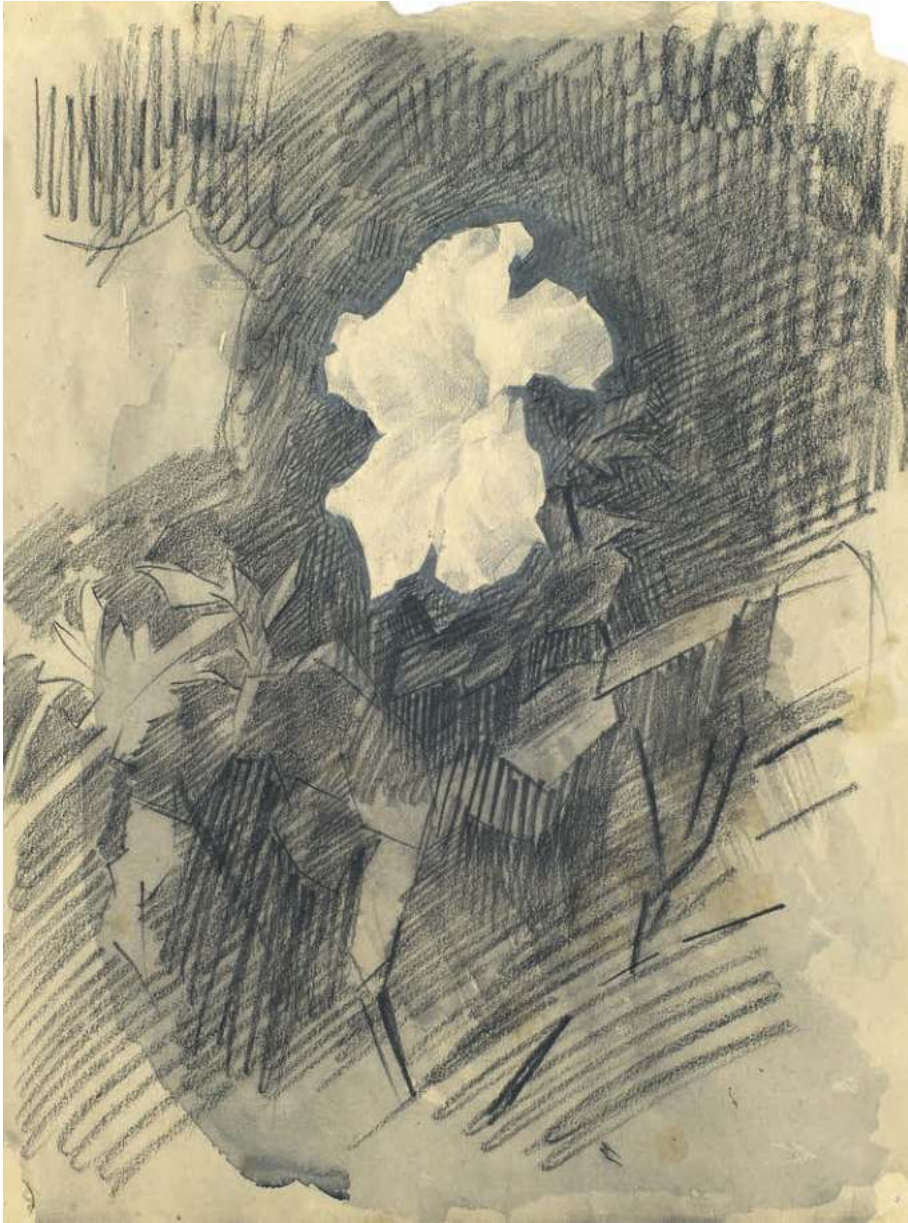
1885–1888 роки стали для Врубеля найтяжчими в матеріальному плані. Не маючи постійних замовлень, він береться за будь-яку роботу. Познайомившись у Прахових з відомим київським фотографом Генріхом Лазовським, погоджується ілюструвати аквареллю фотографії дніпровських порогів (по 25 крб. за штуку), викладає в Рисувальній школі, у 1888-му влаштовується до іконописної майстерні Олександра Івановича Мурашка.

У той період (до грудня 1886 року) у художника були дві майстерні: у Рисувальній школі, де він створював скульптуру «Демон» (яка згодом розбилася), та у Володимирському соборі, котру йому уступив Віктор Васнецов. У січні 1888 року він згадує також про майстерні «у Мурашки та стариків Тарновських».

Певною підмогою стали для Врубеля приватні уроки акварелі та малювання. У 1886 й 1888 роках він давав їх Наталії Яківні Мацневій, уродженій Тарновській (з нею художник познайомився в домі Прахових, а самі Мацневи – Наталія Яківна та її чоловік, камер-юнкер Сергій Григорович, жили на Ново-Єлизаветинській, 32), і дружині професора Київського університету М. А. Бунге – Євгенії Порфірівні. Натурою служили зазвичай квіти: іриси, бегонії, азалії, орхідеї, що поставлялися з Франції та Голландії й прикрашали численні київські домівки.

З сім'єю Якова Васильовича Тарновського, великого землевласника Південно-Західного краю, Врубель зблизився в 1887–1889 роках. Художник часто бував у особняку Тарновського на вулиці Золотоворітській, 2, підтримував дружні стосунки з сином Якова Васильовича Миколою – колекціонером, який захоплювався археологією. У листопаді 1887 року вони навіть ділили квартиру

М. Врубель. Біла азалія. 1886–1888.
Папір, акварель, вугляний та графітний олівці

М. Врубель. Червона азалія. Дві квітки. 1886–1888.
Папір, акварель, графітний олівець

Колишній особняк Я. Тарновського на вул. Золотоворітській, 2. Фото 1935 р.

в будинку на вул. Володимирській, 39/24, на місці якого тепер стоїть споруда 1902 року. А колишній особняк Я. В. Тарновського, зведений у 1871 році архітектором О. В. Беретті, дійшов до нас у дуже зміненому вигляді. У 1888 році Врубель провів там переддень Різдва: *«...Я обідав і був на ялинці в Тарновських – чудові вони люди, стільки стриманості, серйозності та найтоншої уваги до життя за повної фізичної можливості всім цим знехтувати».*

На той час уже четвертий рік ішли роботи з внутрішнього оздоблення Володимирського собору, збудованого до 900-річчя Хрещення Русі. Керував ними професор Прахов, який зібрав потужний творчий колектив з 96 художників і декораторів. Над створенням настінних розписів працювали запрошені до Києва Віктор Васнецов, Михайло Нестеров, брати Павло та Олександр Сведомські, Вільгельм Котарбінський, Андрій Мамонтов, а також місцеві

Володимирський собор збудовано в 1862–1882 рр. у неовізантійському стилі. Внутрішні художні роботи проводилися до 1896 р. Первісний проєкт І. В. Штрома та П. І. Спарро згодом перероблений О. В. Беретті. У зведенні храму також брали участь архітектори Р. Б. Бернгард, В. М. Ніколаєв, інженер К. Я. Маєвський. Тринєфну в плані споруду з чотирма парами опорних стовпів вінчають сім куполів — п'ять над основним об'ємом і два над нартексом, де влаштовано сходові башти з дзвіницями у завершенні. Видатний взірець синтезу архітектури, образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва.

Володимирський собор. Фото 1890-х рр.

майстри – Микола Пимоненко, Віктор Замирайло, Олександр Курінний, Сергій Костенко, Степан Яремич та ін.

Михайло Врубель, який мав дар монументаліста й довів це своїми роботами в Кирилівській церкві, мріяв узяти участь у розписі храму. Прахов запропонував йому виконати для стін північного приділа ескіз на тему «Воскресіння». Незважаючи на те, що композиція зі сплячими воїнами не була прийнята Будівельною комісією, художник продовжив працювати над ескізами і зробив ще один варіант «Воскресіння» та чотири варіанти «Надгробного плачу».

Літо й осінь 1887 року Михайло Олександрович проводить у маєтку Тарновських у Мотовилівці, зрідка наїжджаючи до Києва. Крім ескізів для Володимирського собору, тут він створив полотно

М. Врубель. Триптих із двома постатями ангелів угорі та сплячими воїнами внизу. Ескіз нездійсненого розпису у Володимирському соборі. 1887. Папір, акварель, графітний олівець

М. Врубель. Надгробний плач. Третій варіант із постагтю Богоматері на другому плані. Ескіз нездійсненого розпису у Володимирському соборі. 1887. Папір, чорна акварель, графітний олівець

«Моління про Чашу» для місцевої церкви, а також акварель «Ангел з кадилом і свічкою». У жовтні 1887-го художник написав сестрі: «Умови пречудові: у маєтку Тарновського під Києвом. Прегарний будинок і дивовижний сад, і тільки один старий Тарновський, що з великим інтересом ставиться до моєї роботи».

Дружба з Тарновськими принесла Михайлові Олександровичу нову закоханість: художник захопився молодшою дочкою Якова Васильовича – Людмилою й навіть збирався освідчитися їй. У перших числах січня 1889 року він пише сестрі: «А пам'ятаєш, про що ми говорили – оте почуття, воно, здається, зростає та міцнішає, і тим сильніше, чим частіше я задоволений собою. Ти знаєш – безпристрасність усипляє, а це почуття невсипуций показник».

Яків Васильович Тарновський (1825–1913) – брат відомого колекціонера Василя Васильовича Тарновського, меценат, член колегії Павла Галагана (з 1889 р.), член-засновник Київського комерційного банку, великий землевласник Південно-Західного краю. Йому, зокрема, належали 1 248 десятин землі у Васильківському повіті Київської губернії, куди входило село Мотовилівка (нині Велика Мотовилівка Фастівського району Київської області). З середини XVIII ст. Мотовилівка разом з сусідніми селами була власністю панів Руліковських. У 1870 р. Тарновський придбав тут маєток з двоповерховим кам'яним будинком і садом, відкупивши його в історика, археолога й етнографа Едварда Руліковського. Після революції 1917 р. садибу було зруйновано. Від неї залишилися тільки підвали та усипальниця Руліковських, реставрована в 2016 р.

Н. Орда. Маєток у Мотовилівці. 1872–1874. Літографія

Але гідного претендента на руку дочки в особі художника-початківця Тарновські не вбачали і знайшли для неї більш підходящу, на їхню думку, партію – камер-юнкера Сергія Ісакова. Про захоплення Людмилою Яківною Тарновською (1873–1913) нагадує незавершена картина Врубеля «Гамлет і Офелія», котру він пише в 1888 році. В образі Офелії вгадуються риси 15-річної Людмили, а принц датський має схожість із самим митцем.

Архівні матеріали та листування Врубеля зберегли ще дві його київські адреси. У першій половині 1888 року, після того, як Микола Тарновський надовго виїхав за кордон і їхнє спільне проживання припинилося, художник оселився на вулиці Володимирській, 16, у «Chambres garnies» – мебльованих кімнатах у будинку адвоката Франца Чернецького (Чарнецького).

Врубель так описує своє нове житло сестрі: *«...Маленький номерок чистенький, світлий, теплий, повний меблів і коштує мені з двома самоварами лише 15 крб. за місяць – річ для мене дуже підхожа, головне – є хвилини повної ізольованості, а мені, флюгеруватому, це вельми корисно»*. Щоправда, письменникові В. Дедлову номер здався занадто тісним: *«...Був у п. Врубеля в його „майстерні“, кімнатці завбільшки зі скриню на п'ятому поверсі...»*.

З осені 1888 року й до від'їзду до батька в Казань у серпні 1889-го Михайло Олександрович жив у «Номерах Кане», у будинку на розі Хрещатика та Фундуклеївської (нині Хрещатик, 40, і Б. Хмельницького, 1).

16 грудня 1888 року Михайло Врубель написав сестрі: *«Веду життя гомеричне; 3/4 грошей переводжу на їжу та 1/2 часу на сон. Нічого не читаю; буваю тільки в цирку та зрідка у Мацневих і Тарновських»*. З київської преси та спогадів сучасників відомо, що взимку 1888–1889 років у Києві гастролював німецький цирк Альберта Шумана – неперевершеного в ту пору майстра кінного вольтижування. Ті, хто побував на його виступах, твердили,

Вулиця Володимирська (другий ліворуч — будинок Ф. Чернецького).
Поштова листівка початку ХХ ст.

Будинок Чернецького. У споруді, зведеній у 1879–1881 рр. за проектом архітектора В. М. Ніколаєва, було облаштовано 110 мебльованих номерів. Тепер у цьому будинку розташоване посольство Республіки Узбекистан в Україні.

що «за чудовим добором та оригінальним дресируванням коней» це був найкращий цирк, що будь-коли приїжджав до Києва. Вистави проходили в тимчасовій дерев'яній будівлі на Думській площі (зараз Майдан Незалежності).

Художник Михайло Нестеров зі слів очевидців писав: *«У цей час у київському цирку з'явилася така собі Анна Ганне — найзниця, яка виробляла дуже складні номери, перестрибуючи під музику*

Вид на вул. Фундуклеївську від Хрещатика (ліворуч — будинок Ж.-Б. Кане).
Фото 1910-х рр.

Номери Кане. Будівля була зведена Жаном-Батистом Кане в 1873–1874 рр. на місці придбаної ним старої садиби. Проект доходного будинку розробив молодий тоді архітектор В. М. Ніколаєв. Нижній поверх призначався для торгових закладів, два верхніх і мансарда були перетворені на недорогий готель — так звані номери. У різний час тут було 60–68 мебльованих кімнат із мішаним плануванням (коридорним або блочним).

Вид на Міську думу з Хрещатика. 1891. Фото В. Чугаєвича

крізь ряд обручів, що на її шляху тримали клоуни. Наш Михайло Олександрович устиг побачити, познайомитися, захопитися й захопити... чарівну, єдину, ні з ким незрівнянну наїзницю».

Наприкінці року було вирішене питання про участь Врубеля в розписі Володимирського собору: Павло Сведомський поступився йому частиною своєї роботи – орнаментами в бічних вітцях. Михайло Олександрович виконав їх у першій половині наступного, 1889, року за ескізами, над якими працював узимку. Однак на меморіальній дошці, де перераховано всіх, хто займався оформленням храму, його імені немає. Дослідники пояснюють це тим, що офіційної угоди на соборні роботи Будівельна комісія з художником не уклала.

Врубелівські орнаменти збудили цікавість до декоративного боку таланту майстра. Наслідком цього стала пропозиція Б. І. Ханенка взяти участь в оздобленні інтер'єрів його нового особняка.

Ханенко Богдан Іванович (1849–1917) – промисловець, колекціонер, меценат. У 1874 р. взяв шлюб із Варварою Николівною Терещенко (1852–1922). З середини 1880-х рр. родина мешкала в Києві. Згодом оселилася в особняку, зведеному в 1887–1888 рр. на вул. Олексіївській (нині Терещенківська, 15). Проект будинку, що своїм виглядом нагадує італійський ренесансний палаццо, в архівах не знайдено. Здогадно його автором був архітектор Р.-Ф. Мельцер. До оформлення інтер'єрів було залучено художників М. О. Врубеля, В. О. Котарбінського, архітектора П. С. Бойцова.

Уже по смерті чоловіка, у грудні 1918 р., Варвара Николівна склала дарчу, за якою їхній будинок, мистецьке зібрання та бібліотеку передавалося Українській Академії наук. У 1919 році колекція дістала статус державного музейного закладу. Зараз це Національний музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків.

Колишній особняк Богдана та Варвари Ханенків. Фото 1920-х рр.

М. Врубель. Орнаментальний фриз із написом-девізом (фрагмент).
Плафон над парадними сходами особняка Ханенків. 1889. Фото Т. Мячкової, 2019

М. Врубель. Центральна частина плафона «Дельфтської їдальні» в особняку Ханенків. 1889. Фото з архіву Національного музею «Київська картинна галерея»

Навесні 1889 року над парадними сходами Врубелів виконав орнаментальний фриз із написом-девізом колекціонера. Цей напис – не зовсім точно відтворена художником цитата з «Божественної комедії» Данте: INTRO DUO CIBI DISTANTI E MOVENTI DUM MODO PRIMA S MORRIA DI FAME CHE LIBERUOM L'UN RECATO AI DENTI. CD. Останні дві літери, очевидно, вказують на джерело – «Commedia Divina». У перекладі Є. Дроб'язка ці рядки звучать отак: «Людина вільна б доти обирала / Між двох однаково звабливих страв, / Аж поки б, зголоднівши, не сконала» (частина III «Рай», пісня IV, 1–3).

Орнамент фриза за ескізом Врубеля й під його керівництвом виконала група молодих київських художників. Ім'я одного з них – Степана Яремича – вдалося встановити достовірно. З-поміж інших з великою часткою вірогідності можна назвати Льва Ковальського, Віктора Замирайла та Григорія Бурданова. Через деякий час (можливо, у червні-липні) Врубелів розписує центральну ромбоподібну частину плафона «Дельфтської їдальні», включаючи до композиції елементи родового герба Ханенків: три башти із зіркою над ними та увінчаний короною, зіркою й страусовим пір'ям рицарський шолом.

Після переїзду в 1889 році до Москви художник ще не раз бував у Києві разом зі своєю дружиною Надією Забілою.

Починаючи з 1897-го упродовж п'яти років Врубелі гостювали в літні місяці на хуторі Іванівському в Чернігівській губернії (за винятком літа 1899-го, проведеного у княгині Марії Тенішевої в Талашкіно під Смоленськом). У ті роки хутір належав молодшому синові художника М.М. Ге – Петру Миколайовичу, жонатому на рідній сестрі Надії Іванівни – Катерині Забілі (Забелло).

21 лютого 1900 року разом з трупкою московської Мамонтовської опери подружжя Врубелів прибуло до Києва. На вокзалі їх зустріли й провели до готелю «Континенталь» художник

Забіла-Врубель Надія Іванівна (1868–1913) — співачка (лірико-колоратурне сопрано), дружина М. О. Врубеля (з 1896 г.). Закінчила Київський інститут шляхетних дівчат; у 1885–1891 рр. навчалася в Петербурзькій консерваторії, удосконалювала майстерність у Матільди Маркезі в Парижі. Дебютувала в Києві в 1893 р., у подальші роки співала в Тбілісі, у Панаєвському театрі в Петербурзі (1895–1896), у Харкові (1896), а також у Московській приватній російській опері (1897–1903), де створила свої найкращі музично-сценічні образи — Марфи в опері М. А. Римського-Корсакова «Царева наречена», Царівни-Лебеді в його ж таки «Казці про царя Салтана» та ін. У 1904–1911 рр. працювала в Маріїнському театрі в Петербурзі, але через хворобу чоловіка виступала рідко.

Л. М. Ковальський і багаторічний акомпаніатор співачки, композитор Б. К. Яновський.

За спогадами Льва Ковальського, *«Врубель пробув декілька днів у Києві, а потім поїхав до Москви, де він мав якусь роботу, але за тиждень приїхав назад, бо треба було для „Садка“ написати додаткові декорації»*. Надія Іванівна дуже побоювалася, що театр провалиться в Києві *«зі своїм російським репертуаром і доведеться давати „Фауста“ й подібні до нього опери»*, про що написала 20 лютого Борисові Яновському. Гастролі, звісно, не провалилися, та деякі спектаклі справді йшли в напівпорожньому залі. У Києві було показано опери «Садко», «Царева наречена», «Борис Годунов», «Орлеанська діва», «Богема»; утім, судячи з повідомлень місцевої преси, «Фауста» й «Аїду» також давали. Більшість декорацій до вистав виконав Врубель, у тому числі фантастичне «Морське дно» в опері «Садко» та багато орнаментований зал у «Царевій нареченій».

Готель «Континенталь». Фото початку ХХ ст.

Готель «Континенталь» на вул. Миколаївській, 5 (нині вул. Архітектора Городецького, 1–3/11), вважався одним з найкомфортабельніших у місті. Цей будинок у ренесансно-барокових формах було зведено за проектом архітекторів Е.П. Брадтмана та Г.П. Шлейфера в 1895–1897 рр. У готелі з електричним освітленням і паровим опаленням містилися ресторан, каварня, більярдні, читальний зал, зимовий та літній сади, працювали вантажний і пасажирський ліфти; номери були обладнані ванними з подачею гарячої води. Для артистів Мамонтовської опери, що гастролювала в Києві з 27 лютого до 31 березня 1900 р., зручно було й те, що готель розташовувався поряд з театром «Соловцов», де проходили їхні виступи. «Континенталь» було зруйновано під час Другої світової війни. У 1955–1958 рр. його відбудували та перебудували. Зараз тут розміщується Національна музична Академія України імені П.І. Чайковського.

Гастролі відбувалися в приміщенні драматичного театру «Соловцов», оскільки будівництво нового Оперного театру (на місці попереднього, який згорів у 1896 році) ще не було завершено – його відкрили тільки у вересні 1901 року.

Про виступи Н. Забіли київська преса писала схвально, але самі спектаклі, схоже, були прийняті стримано: *«...Приємний тембр, значна гнучкість голосу пані Забіли та виявлений нею витончений смак у співі змушують з інтересом чекати на її появу у більш вдячних партіях»*. Крім основного репертуару, Надія Іванівна взяла участь у «симфонічному зібранні», присвяченому творчості Бетховена: співаки Приватної опери виконали тоді сольні партії в 9-й симфонії великого композитора. Концерт проходив 25 березня в театрі «Соловцов».

Театр «Соловцов». 1913. Фото Гудшона і Губчевського

Будинок театру «Соловцов» на Миколаївській площі (нині пл. Івана Франка) було зведено в 1898 р. в стилі неоренесанс за проектом архітектора Г. П. Шлейфера. Того ж року новий театр, що вміщував 1200 глядачів, орендував відомий драматичний актор, режисер і антрепренер Микола Соловцов (1857–1902), котрий очолював його до кінця свого життя. Названий його ім'ям театр став одним з перших стаціонарних театрів Києва з постійною трупю. Зраз у цьому приміщенні працює Національний академічний драматичний театр ім. Івана Франка.

Подружжя пробуло в Києві до кінця березня 1900 року. У той приїзд Михайло Олександрович відвідав Володимирський собор і Кирилівську церкву. Художник Ковальський, що його супроводжував, згодом писав: *«Трамвая по Кирилівській вулиці ще не було, і ми, пам'ятаю, жадливою дорогою тяглися на санях мало не годину, та коли вибралися на Кирилівську гірку, перед нами розкрилися далі, згадалося минуле, і ми забули знегоди шляху. Ми подивилися церкву. Врубель мовчазно роздивлявся свої роботи. У церкві ми були недовго, там було душно від запаху ладану»*. Коли ж вийшли на повітря, то довго стояли, дивлячись на далі й луки, а потім розмова чомусь торкнулася Греції. На запитання Ковальського про враження від цієї країни Врубель відповів: *«...Ви помиляєтеся, якщо думаєте, що Греція краще за оце, що ми зараз бачимо. Греція сіра, кам'яниста, і небо не таке, як тут. Ні! Тут колоритніше!»*.

Шанувальниками таланту Врубеля був даний обід на його честь. Захід пройшов у домі відомого художнього критика й літератора Євгена Михайловича Кузьміна, що мешкав у той час на Печерську, за адресою Цитадельна, 17 (нині вул. Лаврська, 21; зараз на цьому місці житловий будинок, зведений 1986 року).

М. Врубель. Куренівка з боку Кирилівської церкви. 1884–1885. Папір, акварель

Крім сімейства Кузьмініх, на обіді були присутні художники Л. Ковальський, С. Яремич, Г. Бурданов, В. Замирайло. У своїх спогадах Кузьмін відносить цю подію до 1901 року, пов'язуючи її з приїздом Н. Забіли до Києва в складі харківської оперної антрепризи. Насправді ж Надія Іванівна була зайнята в ній 1896 року. Більш точний композитор Борис Яновський, який вказав, що вшанування проходило в 1900-му під час гастролей Московської приватної опери.

Наступний візит Врубелів до Києва відбувся навесні 1901 року – вони зупинилися тут ненадовго по дорозі в Чернігівську губернію на хутір Ге. 11 травня Михайло Олександрович повідомив сестрі: *«Ось ми вже остаточно оселилися в хуторі після чотириденної побувки в Києві, який нам дуже посміхнувся: такий він нарядний і квітучий...»*.

М. Врубель. Воли на Куренівці. Альбом. 1884–1885 рр. Папір, графітний олівець

За свідченням Н. Забіли-Врубель, у Києві вони провели тиждень. *«...Ми з чоловіком рушили до Малоросії, чоловік дуже поспішав, бо він знову має намір писати бузок і хотів його застати у повному цвіту, та приїхавши сюди, в хутір Ге, ми упевнилися, що бузок не думає цвісти, і виїхали до Києва, де дуже приємно провели тиждень; яке це гарне та приємне місто весною – усе квітне та духмяніє...»* – написала Надія Іванівна композиторові М. А. Римському-Корсакову.

У Києві Михайло Олександрович придбав фотоапарат. Він планував знімати квіти, вважаючи, що це може допомогти йому в роботі: *«...Я купив у Києві гарний фотографічний апарат, але оскільки я зовсім не вмю з ним поводитися, то Замирайло навчить мене й зробить до того ж необхідні знімки з бузку, який уже в цвіту»*.

У 1901 р. в Києві було три фотографічних склади, як називали тоді **магазини фотоприладдя**. Найбільшим і найбагатшим за асортиментом товарів, призначених і для фотографів-професіоналів, і для аматорів, вважався магазин Йосипа Покорного на Хрещатику, 43.

Подібні магазини були відкриті ним також в Одесі й Москві, тож Врубелю могло бути знайоме ім'я власника. Фасадний будинок, у якому розміщувався магазин Й. Покорного, не зберігся, залишився тільки флігель — зараз це Хрещатик, 27а.

Судилося так, що у ніжно любимому Врубелем місті сталася одна з найтрагічніших подій у його житті. У 1903 році по дорозі до маєтку Завалівка (зараз с. Завалівка Макарівського району Київської області; садиба не збереглася), що належав відомому колекціонерові та художникові-аматору Володимиру фон Мекку, захворів і раптово помер син Михайла Олександровича та Надії Іванівни, дворічний Савочка. Місцем його поховання було вибране кладовище на Байковій горі. І вже ніколи до самої своєї смерті в квітні 1910 року Врубель до Києва не приїжджав.

Кияни любили й пам'ятали великого художника. На згадку про майстра в травні 1910 року в Міському музеї було влаштовано виставку його акварелей та малюнків. Експонувалися твори з колекції самого музею, зібрання Н. І. Забіли-Врубель, а також О. А. Прахової, О. Н. та І. Н. Терещенків, Б. І. та В. Н. Ханенків, Є. П. Бунге, Н. М. Давидової, Г. І. Квятковського, Н. Я. Мацневої, О. В. Полибіна, С. М. Толочинова, В. С. Кульженка. Організатори прагнули за можливості зібрати всі роботи Михайла Олександровича, які були на той момент у Києві. Після закриття виставки значна частина представлених творів була подарована власниками Міському

Міський музей. 1911. Поштова листівка

Київський художньо-промисловий і науковий музей імені государя імператора Миколи Олександровича, або Міський музей (вул. Олександрівська, 29, нині вул. М. Грушевського, 6) було засновано в кінці XIX ст. стараннями української інтелігенції як перший загальнодоступний музей Києва. Будівлю в неокласичному стилі зведено в 1897–1899 рр. В. В. Городецьким, який взяв за основу проект московського архітектора П. С. Бойцова. Скульптурне оздоблення фасаду виконано майстернею Еліо Саля. 1 серпня 1899 г. тут було відкрито виставку за результатами розкопок видатного археолога В. В. Хвойки. Цей день і прийнято вважати датою заснування музею, відомого нині як Національний художній музей України. Офіційне відкриття відбулося 30 грудня 1904 р.

Кульженко Василь Стефанович (1865–1934) – видавець, педагог, член Київського товариства старожитностей і мистецтв. По закінченні Поліграфічної академії в Лейпцигу завідував створеною його батьком фотолітотипографією «С. В. Кульженко», пізніше успадкував підприємство. За його сприяння 1903 р. в Києві було відкрито школу графіки та друкарської справи з музеєм при ній. Також при школі працювала реміснична навчальна майстерня, де викладав сам В. С. Кульженко. У 1909–1914 рр. Василь Стефанович редагував і видавав культурологічний журнал, що в 1909–1910 рр. називався «Искусство и печатное дело», у 1911–1912 – «Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать», у 1913–1914 – «Искусство в Южной России. Живопись. Графика. Художественная печать». Видання справило помітний вплив на розвиток культурного життя в Києві.

музеєві, а доход від її відвідувань (163 крб. 69 коп.) спрямовано на поповнення музейного відділу М. О. Врубеля.

З квітня 1910 року київський журнал «Искусство и печатное дело» почав публікацію детальної біографії М. О. Врубеля, автором якої був талановитий письменник і знавець мистецтва Олександр Павлович Іванов. У роботі над книгою він використав ще не видані в той час листи художника, спирався на спогади людей, що його близько знали. Про життя Михайла Олександровича та його погляди на мистецтво тоді було відомо небагато. Редактор-видавець журналу, Василь Стефанович Кульженко, писав: *«Ми щасливі, що перша ґрунтовна праця, що роз'яснює особистість Врубеля, з'являється в Києві. Тут пройшла (як казав не раз сам художник) найщасливіша пора його життя і тут-таки дивовижним чином виявилися*

Київська картинна галерея. Фото 1920-х рр.

Національний музей «Київська картинна галерея» (вулиця Терещенківська, 9). Заснований 12 листопада 1922 р. як Київська картинна галерея. Зібрання складало переважно твори з особистих колекцій сімей Терещенків, Ханенків, а також Оскара Гансена, зосереджені після націоналізації в Державному Музейному фонді. У 1935 р. галерея ввійшла до складу єдиного Державного художнього музею, але вже наступного року сектор російського мистецтва знову стає самостійною установою – Київським державним музеєм російського мистецтва. У 2010 році музей дістав статус національного, у 2017-му йому було повернуто первісну назву. З моменту виникнення музей розташований у колишньому особняку Ф. А. Терещенка, збудованому в 1878 р. архітектором В. М. Ніколаєвим і добудованому в 1882–1884 рр. за проектом А. Л. Гуна для розміщення мистецької колекції.

У Київській картинній галереї. Фото 1920-х рр.

в роботах для Кирилівської церкви піднесений стиль і полум'яний темперамент геніального художника».

В. С. Кульженко високо цінував творчість Врубеля, брав активну участь у підготовці його посмертної виставки, для якої надав кілька робіт із власної колекції. Публікація біографії художника в журналі «Искусство и печатное дело» стала для нього ще однією можливістю вшанувати пам'ять великого майстра.

Зібрання робіт Михайла Врубеля, що зберігається нині в Національному музеї «Київська картинна галерея», по праву вважається одним з найбільших у світі. Джерела формування цієї колекції, куди входять 185 творів живопису, графіки, скульптури та декоративно-прикладного мистецтва, були різними. Значна кількість творів надійшла в 1930-ті роки з Всеукраїнського історичного музею імені Тараса Шевченка (колишнього Міського музею); надалі поповнення відбувалося завдяки іншим музейним і приватним зібранням. У 1965 році близько 100 малюнків та акварелей (включаючи альбом з 37 малюнками) музей придбав у членів сім'ї Прахових, що мешкали в Києві.

Врубелівське зібрання Картинної галереї має одну особливість: у ньому найповніше представлені твори «київського періоду», коли й були закладені основи творчого методу, що став яскравою складовою стилю модерн. І хоча Михайло Олександрович ніколи не жив на Терещенківській, 9, цей будинок уже давно став його постійною «київською адресою».

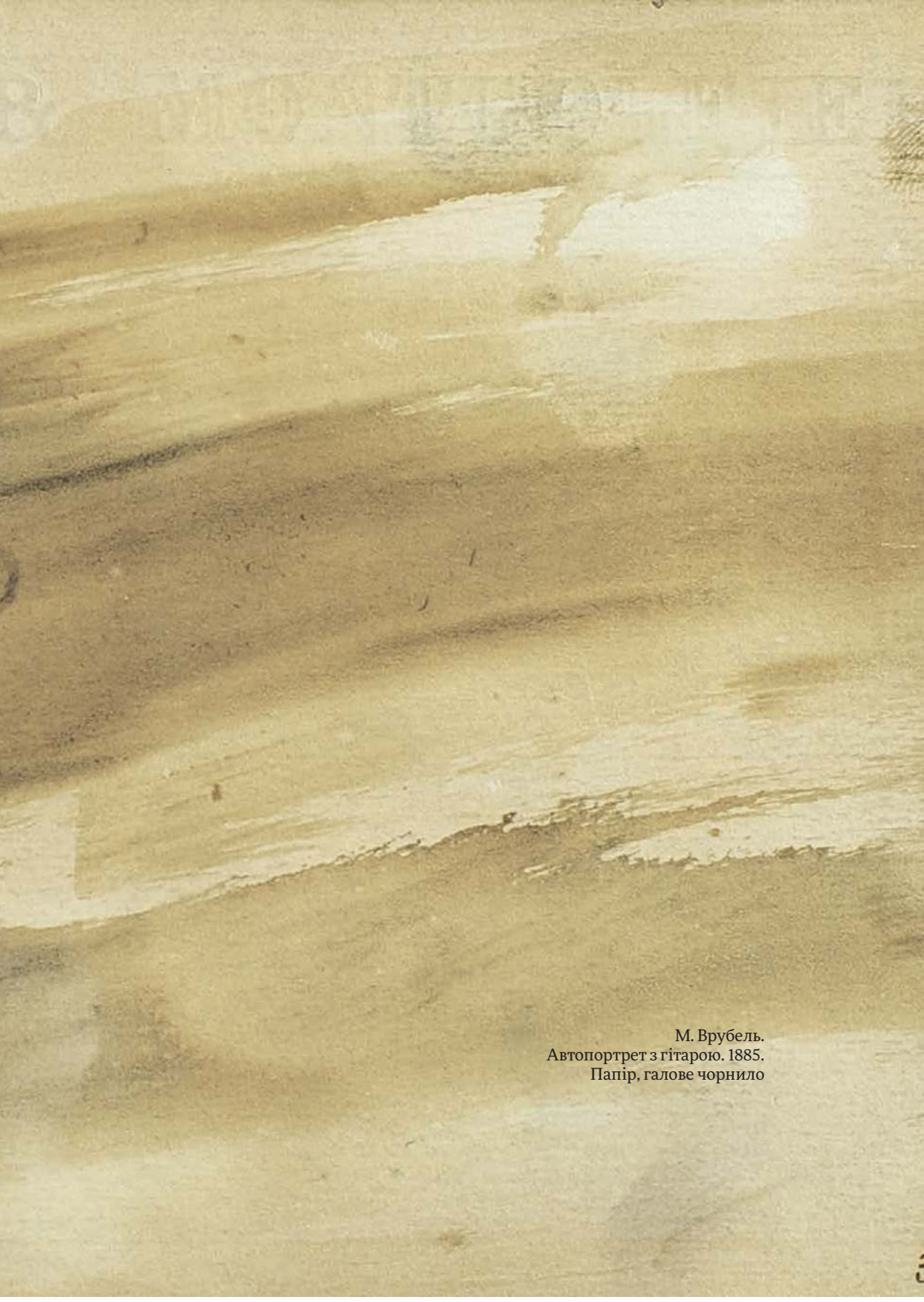
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів м. Києва. Ф. 30, оп. 1, спр. 28; ф. 100, оп. 1, спр. 881; ф. 144, оп. 1, спр. 431; ф. 163, оп. 41, спр. 1486; ф. 163, оп. 41, спр. 3181; ф. 163, оп. 41, спр. 3710; ф. 304, оп. 1, спр. 12.
2. Барсова Л. Врубель. No comments. СПб., 2012.
3. Друг О., Малаков Д. Особняки Києва. К., 2004.
4. Врубель і Київ / Авт. ст.: О. Друг, І. Марголіна, К. Ладиженська ; авт.-упоряд.: І. Марголіна, А. Ілінг, Н. Агеева. К., 2013.
5. Врубель М. А. Письма к сестре. Воспоминания о художнике Анны Александровны Врубель. Отрывки из писем отца художника. Л., 1929.
6. Врубель. Переписка. Воспоминания о художнике / Сост. Э. П. Гомберг-Вержбинская, Ю. Н. Подкопаева, Ю. В. Новиков. Л., 1976.
7. Иванов А. П. Врубель: Опыт биографии; академия и киевский период / Отдельный оттиск из журнала «Искусство» за 1910 и 1911 гг. К., 1913.
8. Иванов А. П. Врубель. Изд. 2. Петроград, 1916.
9. Каталог посмертной выставки акварелей и рисунков М. А. Врубеля. Киевский Городской Музей. Май 1910 г.
10. Кузьмин Е. Киев, которого не знают. К., 2014.
11. Мурашко Н. И. Киевская рисовальная школа 1875–1901. Воспоминания старого учителя. К., 1907.
12. Прахов А. В. Воспоминания о Врубеле // Московская городская художественная галерея П. и С. М. Третьяковых / Под общ. ред. И. С. Остроухова. В 2 ч. М., 1909.
13. Тартаков Г. Книга о И. В. Тартакове. Л., 1987.
14. Ульяновський В. Диво й дива київського Володимирського собору. К., 2017.
15. Яремич С. П. М. А. Врубель. Жизнь и творчество. М., [1911].

М. Врубель.
Ангел з кадилом і свічкою.
1887. Папір на картоні,
акварель,
графітний олівець, лак

М. Врубель.
Автопортрет з гітарою. 1885.
Папір, галове чорнило

*Как хорош, однако же, Киев!
Жаль, что я здесь не живу. Я люблю Киев!*

М. ВРУБЕЛЬ

В историю искусства Михаил Александрович Врубель (1856–1910) вошёл как один из наиболее одарённых мастеров Серебряного века. Он был личностью поистине ренессансного размаха, оказавшей огромное влияние не только на своих современников, но и на художников следующих поколений. Сила его таланта и масштаб созданных образов оказались столь велики, что недолгие 25 лет, в которые он работал, стали вслед за Александром Бенуа называть «эпохой Врубеля».

Началась эта эпоха в Киеве, куда Михаил Врубель, тогда ещё студент Петербургской Академии художеств, приехал по приглашению профессора Адриана Прахова для участия в реставрационных работах в Кирилловской церкви. Здесь он прожил пять лет – с 1884-го до середины 1889 года. Но и после переезда в Москву Михаил Александрович не раз посещал любимейший город, что дало возможность значительно расширить список его киевских адресов. Опираясь на архивные материалы, воспоминания современников Врубеля и другие источники, мы составили этот путеводитель, позволяющий увидеть Киев в контексте биографии великого художника.

М. Врубель приехал в Киев в конце весны и увидел цветущий, утопающий в зелени город. Уже на подступах к нему, с левого берега

Днепра, открывалась величественная панорама с памятниками старины, удивительно красиво и органично вписанными в природный ландшафт. Именно вид на правый берег — с колокольной Киево-Печерской лавры и сияющими куполами её церкви, силуэтами Военно-Никольского собора, Андреевской церкви, Михайловского Златоверхого монастыря создавал тот неповторимый образ города, который не одно столетие восхищал путешественников, паломников и самих киевлян.

Художник Степан Яремич, живший здесь в 1880-х годах, писал, что при появлении Врубеля *«Киев был почти в том же виде, каким его нашла Екатерина II в 1787 году, т. е. тихий, широко разбросанный, не особенно многолюдный провинциальный город. Повсюду были роскошные сады и среди них в пышной зелени утопали дома-особняки. Церкви в то время ещё сохраняли почти свой первоначальный вид»*. По его мнению, *«романтическая атмосфера древненаселённой местности с древними памятниками искусства не могли не подействовать сильнейшим образом на живое воображение художника»*.

При всей своей уютности, Киев «эпохи Врубеля» был крупным губернским городом с населением более 170 тысяч человек. Застройка в основном оставалась невысокой — в два-три этажа, но в центре уже начали появляться многоэтажные дома. Между современными улицами Крещатик, Архитектора Городецкого, Лютеранской и Банковой располагалась усадьба профессора Меринга с каменными строениями и обширным парком с аллеями, оранжереями, виноградником и озером — на том месте, где потом возвели театр «Соловцов» (ныне Театр им. И. Франко).

Культурный досуг киевлян обеспечивали театральные антрепризы, цирковые представления и концертные программы. Любители оперного пения посещали Городской театр, который с 1867 года стал именоваться Оперным, хотя там продолжали давать

Здание Городского (Оперного) театра стояло на том же месте, где сейчас располагается Национальная опера Украины (ул. Владимирская, 50). Оно было построено в 1856 г. по проекту архитектора И. В. Штрёма, но через 40 лет сгорело. Здесь 26 ноября 1884 г. киевской публике была впервые представлена опера А. Г. Рубинштейна «Демон» (антреприза Н. Н. Савина). Гипотетически на премьере могли хотя бы мельком увидаться Михаил Врубель и его будущая жена Надежда Забела – выпускница киевского Института благородных девиц, которая в ту пору готовилась к поступлению в Петербургскую консерваторию.

драматические спектакли и оперетты. Цирковые представления с 1875 года проходили в здании, сооружённом специально для этих целей по проекту Владимира Николаева на углу Фундуклеевской и Ново-Елизаветинской улиц (ныне Б. Хмельницкого и Пушкинская) – на земельном участке, принадлежавшем Огюсту Бергонье. Позже они устраивались во временных деревянных шатрах, в частности, на Думской площади, где за год до приезда Врубеля открылся цирк братьев Никитиных.

В 1877 году стационарное здание цирка было приспособлено для показа драматических спектаклей, а спустя ещё шесть лет основательно перестроено. На сцене обновлённого Театра Бергонье играли такие знаменитости, как Полина (Пелагея) Стрепетова, Гликерия Федотова, Сара Бернар, Элеонора Дузе. В 1882 году здесь с большим успехом впервые выступила украинская труппа Марка Кропивницкого. Начиная с 1884 года в театр в течение семи лет

приезжало на гастроли Московское общество драматических актёров во главе с Николаем Соловцовым. Разнообразили театральную жизнь и выступления членов Киевского драматического общества – кружка артистов-любителей, ставивших спектакли с благотворительной целью.

К моменту приезда Врубеля в городе уже более 20 лет вело свою деятельность Киевское отделение Русского музыкального общества. Благодаря ему регулярно проводились симфонические и камерные концерты, в том числе силами воспитанников открытого в 1868 году Музыкального училища. С появлением в 1882 году Дома купеческого собрания (ныне Колонный зал им. Н. В. Лысенко Национальной филармонии Украины), большинство концертов проходило в его зале, превосходную акустику которого отмечали все исполнители.

Весьма насыщенной была и художественная жизнь Киева. Выставки устраивались в главном зале новой Биржи на углу Крещатика и Институтской (построена в 1882–1883 годах по проекту Георгия Шлейфера), а также в зале Университета. Там, в частности, ежегодно размещали свои экспозиции передвижники, а в 1884 году были организованы выставки Ивана Айвазовского и Руфина Судковского. Большой интерес вызывали показы работ учеников Киевской рисовальной школы, открытой в 1875 году Николаем Мурашко. Её воспитанники активно привлекались к разного рода реставрационным и оформительским работам, самые талантливые продолжали обучение в Петербургской Академии художеств, после чего нередко возвращались в Рисовальную школу уже в качестве учителей.

Превращению Киева в один из центров художественной жизни Российской империи немало способствовал приезд в город профессора Петербургского университета Адриана Прахова.

Прахов был поражён увиденными здесь памятниками архитектуры, многие из которых сохранили своё первоначальное

Прахов Адриан Викторович (1846–1916) – историк, археолог, художественный критик, первый в Российской империи доктор истории и теории искусств. В 1867 г. окончил историко-филологический факультет Петербургского университета; слушал лекции немецкого археолога Г. Брунна и других выдающихся учёных в Мюнхене. Много путешествовал.

В 1875–1887 гг. читал лекции в Петербургском университете, преподавал историю и теорию искусств в Императорской Академии художеств. В 1887–1897 гг. – профессор Киевского университета на кафедре истории изящных искусств. С конца 1880 г. занимался открытием, изучением и реставрацией фресок Кирилловской церкви. С 1884 по 1896 г. руководил художественной отделкой Владимирского собора в Киеве. В 1897-м вернулся к преподаванию в Петербургском университете.

живописное убранство. *«Мой приезд в Киев в 1880 году был для меня откровением! Софийский собор, его чудные мозаики, как всё это сразу закружило голову, заволокло сердце! Я горел желанием всё это захватить и вовек не расставаться...»* – так описывал свои впечатления Адриан Викторович.

Летом 1881 года, привлекая в качестве помощников учеников Школы Мурашко, он зарисовывает и копирует на кальку древние киевские мозаики и фрески, делает фототипии и фотографии, показанные им впоследствии на съездах Русского археологического общества и на выставке в Петербурге. Вернувшись в город следующей весной, Прахов сосредоточивает внимание на Кирилловской церкви, где ещё в 1860 году под поздними наслоениями штукатурки

Кирилловская церковь сооружена в середине XII в. в урочище Дорогожичи. Первоначально шестистолпное, трёхнефное, увенчанное одним куполом сооружение неоднократно перестраивалось. Его современный архитектурно-художественный облик с характерными чертами

украинского барокко сложился в XVIII в. Интерьер церкви украшает фресковая живопись XII ст. (до наших дней дошло более 800 м² древних изображений), а также росписи XVII и XIX вв.

и красок были случайно обнаружены фрагменты живописи времён Киевской Руси.

В 1883 году, во многом благодаря А. Прахову, средства на восстановление фресок Кирилловской церкви были отпущены, и работы, которые велись там под его руководством силами преподавателей и учеников Рисовальной школы, возобновились. Тогда же для реставрации древней живописи и создания икон для иконостаса он по рекомендации профессора Академии художеств Павла Чистякова приглашает в Киев Михаила Врубеля.

Приехав в город в мае 1884-го, 28-летний художник поселился на первых порах у Н. И. Мурашко — в мезонине дома на улице Владимирской, 46, где тогда размещалась Рисовальная школа (здание не сохранилось). *«Вечер проводили мирно в моей семье, — вспоминал Николай Иванович. — Как будто сейчас я вижу перед собой балкон: кругом запущенный старый сад. За чайным столом несколько молодых людей, группа детей. Михаил Александрович весело, мило шутил со всеми и отпирывался к себе в мезонин. В открытые окна*

мы слышали „Ночи безумные“ или „Благословляю вас, леса“ — популярные романсы того времени».

Прежде чем приступить к работам в Кирилловской церкви, М. Врубель стремился постичь своеобразие стиля византийской и древнерусской монументальной живописи. Он зарисовывал мозаики и фрески Софийского собора, мозаики в соборе Михайловского Златоверхого монастыря, изучал постановку фигур и расположение складок на одеждах.

В течение 1884 года вместе с художниками Николаем Пимоненко, Иваном Селезнёвым, Харитоном Платоновым и учениками Рисовальной школы Врубель занимается реставрацией первоначальной стенописи Кирилловской церкви. По свидетельству Николая Мурашко, Михаил Александрович *«очень всех к себе располагал и внушил уважение к себе всей маленькой артели,*

Киевская рисовальная школа Николая Мурашко — частное учебное заведение, существовавшее с 1875 по 1901 г. преимущественно на средства мецената Ивана Терещенко. Обучение в ней прошли более 3000 человек, в числе которых А. А. Мурашко, Н. К. Пимоненко, В. А. Серов, Г. П. Светлицкий и другие известные художники.

В 1883–1885 гг. ученики школы С. Гайдук, И. Ижакевич, А. Куренной, В. Отмар, С. Костенко, И. Егорычев, В. Замирайло и другие сначала под руководством её недавнего выпускника Николая Глобы, а с лета 1884-го — Михаила Врубеля восстанавливали живописное убранство Кирилловской церкви.

работающей под его ближайшим контролем... удивительно умел всегда защищать её интересы, не задевая моих интересов как хозяина. Как истинно интеллигентный человек, уважая себя, он уважал даже самого маленького члена нашей артели». Всего художниками было восстановлено не менее 150 фигур.

Одной из важнейших задач, поставленных Праховым перед Врубелем, стало создание новых оригинальных композиций на свободных от живописи участках, а также в тех местах, где древние фрески были полностью утрачены или от них остались только процарапанные контуры. «Соблюдая вкус и стиль старых образов», он пишет на северном предалтарном столбе фигуру архангела Гавриила из сцены Благовещения, в центральном нефе — «Вход Господень в Иерусалим», в нише нартекса — «Надгробный плач», на хорах — «Ангелов с лабарами» и другие изображения.

Большую и сложную композицию «Сошествие Святого Духа» (на своде хоров, сделанном в XVII веке) он выполнял без предварительного эскиза, используя для общей схемы снимок миниатюры из Гелатского Евангелия. По свидетельству сына профессора Прахова, Николая Адриановича, в ликах апостолов и Богоматери художник запечатлел черты реальных людей. Среди них — его отец, фельдшерица Мария Ершова, священник Кирилловской церкви Пётр Орловский, протоиерей Софийского собора Пётр Лебединцев, археолог Виктор Гошкевич.

С семьёй профессора Прахова Врубеля связывали самые тесные отношения. Летом 1884 года он жил на даче, которую снимал в тот год Адриан Викторович: «...Я нашёл за Кирилловским монастырём в городском лесу остатки построенного Потёмкиным для Екатерины загородного дома с превосходным видом на Киев (так называемую Кинь-Грусть), нанял там дачу и мы зажили одной дружной семьёй. С 6-ти часов утра Врубель и я уже уезжали или уходили на работу и возвращались только к 7-ми час. вечера». Уголки этой живописной

Кинь-Грусть – историческая местность на Приорке (ныне парк «Кинь-Грусть» между улицами И. Сошенко и Кобзарской). По преданию, названа так Екатериной II, для которой здесь в 1787 г. были устроены пышные гуляния. В XIX ст. Кинь-Грусть стала частным дачным владением, с конца века принадлежала известному издателю Стефану Кульженко и потому именовалась «Кульженковскими дачами».

местности запечатлены М. Врубелем и Н. Мурашко в акварельной композиции, которая находилась в собрании Василия Стефановича Кульженко и экспонировалась на посмертной выставке рисунков и акварелей Врубеля в 1910 году.

На даче в Кинь-Грусти Врубель познакомился со многими деятелями искусства и культуры, которые составляли круг общения А. Прахова. Помимо художников, работавших в Кирилловском храме, там бывали писатели, в частности Владимир Дедлов (Кигн) и Иероним Ясинский, портреты которых выполнил в тот год Михаил Александрович. Вспоминая о своей первой встрече с Врубелем, В. Л. Дедлов писал в 1896 году в газете «Неделя»: *«Познакомились мы лет двенадцать тому назад. Это было в Киеве на даче, в чудной местности. Чудный старый парк, холмы, пригорки, точно театральная декорация; пруды, тополи, тёплые Малороссийские ночи. Художник работал тогда над иконостасом для реставрируемой Кирилловской церкви. Знающие эту церковь помнят удивительное лицо Богоматери, так и дрожащее скорбью и вместе с тем молитвенным восторгом».*

Дедлов (Кигн) Владимир Людвигович (1856–1908) – прозаик, публицист, литературный критик. В 1882 г. окончил юридический факультет Санкт-Петербургского университета. Много путешествовал. Автор книги «Киевский Владимирский собор и его художественные творцы» (1901), биограф В. М. Васнецова. Был дружен с М. М. Антокольским, М. В. Нестеровым, И. Е. Репиным, А. П. Чеховым и другими выдающимися людьми своего времени.

М. Врубель высоко ценил его книгу «Приключения и впечатления в Италии и Египте. Заметки о Турции» (СПб., 1888).

Ясинский Иероним Иеронимович (1850–1931) – писатель, журналист, литературный критик, переводчик, редактор. Подписывался псевдонимами Максим Белинский, Старый беллетрист, Орест Ядовиткин и др. Учился на естественном отделении физико-математического факультета Киевского университета, затем в Санкт-Петербурге. По словам Ясинского, его первая «солидная» статья появилась в 1870 г. в «Киевском вестнике». Печатался в «Киевском телеграфе», «Отечественных записках»,

«Пчеле», сотрудничал в журналах «Слово», «Будильник» и др. В 1885 г. вышел его сборник «Киевские рассказы».

Портрет Иеронима Ясинского Врубель исполнил в одном из своих карманных альбомов, слушая, как тот читает в доме Праховых свои рассказы из жизни киевских босяков, обитателей Кукушкиной дачи, как называли тогда крутые откосы Царского и Мариинского садов над Днепром.

В тот же период, когда велись работы в Кирилловской церкви, М. Врубель восстановил утраченные фрагменты фигур трёх архангелов в главном куполе Софийского собора. Талант и незаурядное мастерство позволили ему настолько искусно имитировать масляными красками кусочки смальты, что ни тогда, ни теперь, глядя на купол снизу, невозможно отличить дописанные фрагменты от изображений, созданных в XI веке византийскими мозаичистами.

Ещё одним заданием, возложенным профессором Праховым на Врубеля, было создание четырёх образов — Богоматери с Младенцем, Христа, святых Кирилла и Афанасия Александрийских — для нового одноярусного мраморного иконостаса. Им предполагалось

Собор Святой Софии возведён в первой половине XI ст. как главный митрополичий храм Киевской Руси. Представляет собой крестово-купольное пятинефное сооружение, основное ядро которого было окружено двумя рядами галерей — внутренних и внешних (открытых). Венчали собор 13 куполов. В 1685–1707 гг. храм был перестроен в формах барокко. Последующие изменения в облике собора произошли в XVIII–XIX ст. По полноте сюжетов и сохранности древних мозаик и фресок София Киевская принадлежит к числу лучших ансамблей в мировом искусстве.

Иконостас Кирилловской церкви. Изготовлен по проекту А. Прахова мастерами итальянской фирмы «Антонио Тузини и Джузеппе Росси», которая имела большое предприятие в Одессе и филиал в Киеве. Характерный для византийского искусства мотив завязанных узлом колонн «подсказан» изображениями столпников в простенках между окнами северной стены трансепта. Сдвоенные колонны иконостаса выполнены из серого мрамора, базы опираются на чёрную мраморную основу с розовыми прожилками. Капители поддерживают белые арки, украшенные орнаментальной резьбой. Завершает иконостас широкая полоса из белого мрамора с аркатурным пояском. Ажурные Царские врата выполнены из бронзы. Четыре образа для иконостаса написаны на цинковых досках М. А. Врубелем.

заменить высокий резной иконостас XVII века, заслонявший древние фрески и затруднявший их восстановление.

К осени 1884 года реставрационные работы в Кирилловской церкви были почти завершены, а к написанию икон Врубель ещё не приступал. В конце того же года он по совету Прахова отправился в Венецию, чтобы увидеть оригиналы византийских мозаик, изучить живопись старых мастеров и «набраться впечатлений». Закончив работу над иконами, в конце апреля 1885 года он вернулся в Киев.

Прототипом образа Богоматери для иконостаса Кирилловской церкви послужила жена профессора Прахова Эмилия Львовна — женщина умная, образованная, одарённая ярким музыкальным талантом. Вместе с тем созданный в Венеции образ, безусловно,

является собирательным. Он впитал в себя черты не только Эмилии Праховой, но и «невыразимо печальной» Девы Марии из церкви Санта-Мария Ассунта на острове Торчелло, и позировавшей Врубелю молодой итальянки, и его рано умершей матери – Анны Григорьевны Басаргиной.

В момент знакомства с Михаилом Александровичем Э. Прахова уже была матерью троих детей. К начинающему художнику, который приехал из Петербурга по приглашению её мужа, она проявляла неподдельное дружеское участие и живо интересовалась его творчеством. Обаяние и эрудиция Эмилии Львовны, умение вести беседу, прямота, с которой она высказывала свои суждения, покорили Врубеля. Некоторой эксцентричности «m-me Emilie», как иронично называл свою жену А. Прахов, художник не замечал.

Прахова Эмилия Львовна (урождённая Эмилия Мария Клементина Лестель (1849, по другим данным 1852 – 1927) – жена А. В. Прахова, мать Елены Адриановны (1871–1948) – талантливой вышивальщицы, выполнившей, в частности, знаменитую плащаницу для Владимирского собора, Николая Адриановича (1873–1957) и Ольги Адриановны (1879–1950, в замужестве Алябьевой). Окончила консерваторию как пианистка, брала уроки у Ф. Листа. Вместе с мужем объездила множество стран, посещала самые знаменитые музеи. Эмилия Львовна запечатлена на многих рисунках и акварелях Врубеля «киевского периода»: «Под красным зонтиком», «Украинская плахта», «Прахова во время болезни», «Прахова слушает музыку» и др.

И хотя в академические годы у него уже случился роман с Машей Симонович — «девушкой, освещённой солнцем», такого сильного чувства, какое захватило Михаила Александровича летом 1884-го, он до той поры не испытывал. Никогда — ни вслух, ни в письмах — он не назвал имени женщины, ставшей предметом его увлечения, его «пассией», намекая лишь сестре на некое «дело душевное». В глазах Праховой Врубель «вёл себя странно и просто по-детски», а он по-настоящему страдал, не находя отклика на свою любовь. Встреча с Эмилией Львовной по возвращении из Венеции принесла художнику боль непонимания и отчуждения.

Не имея новых заказов, в июле 1885 года Врубель уехал в Одессу, как ему казалось, навсегда. И всё же в декабре 1885-го вновь вернулся в Киев. На этот раз он поселился в доме Рейсмиллера на Пироговской улице и прожил там до конца ноября 1886 года, выезжая на лето в имение В. С. Трифоновского в Полтавской губернии.

Дом Рейсмиллера находился на ул. Пироговской (сейчас Пирогова), 4. Эту усадьбу с каменными двухэтажными постройками — фасадным домом и флигелем — купец 2-й гильдии Конрад Вильгельмович Рейсмиллер приобрёл в 1876 г. В 1878-м по проекту и под надзором архитектора

П. И. Спарро между уже имевшимися зданиями было сооружено ещё одно, соединившее все три в единое целое. Дом располагался рядом с усадьбой анатомического театра. В первоначальном виде не сохранился.

Пимоненко Николай Корнильевич (1862–1912) – художник-жанрист, удостоенный в 1904 г. звания академика живописи «за известность на художественном поприще». Учился в Рисовальной школе Мурашко. Уже на второй год был признан лучшим из учеников и зачислен в штат школы репетитором. В 1882 г. поступил в Академию художеств, где его однокашниками по натурному классу стали М. А. Врубель и В. А. Серов, но через два года покинул Петербург по причине болезни лёгких. С этого времени преподавал в Киевской рисовальной школе вплоть до её закрытия в 1901 г. Принимал участие в реставрации и поновлении росписей Кирилловской церкви, в художественном оформлении Владимирского собора.

В этом доме Врубель снимал небольшую и неудобную комнату, которая так поразила его отца. *«...Ни одного стола, ни одного стула. Вся меблировка – два простых табурета и кровать»*, – сокрушался Александр Михайлович, навестивший сына в сентябре 1886-го. Николай Пимоненко, который также бывал в этой комнате, рассказывал Степану Яремичу, что в холодное время она не отапливалась.

В доме на Пироговской в течение зимы был сделан акварельный эскиз картины «Восточная сказка», заказанной Иваном Николовичем Терещенко, но так и не исполненной. Здесь же в августе 1886-го была начата и в октябре окончена одна из лучших работ «киевского периода» – «Девочка на фоне персидского ковра», для которой позировала дочь владельца ссудной кассы Маня (Мария) Дахнович. В год создания картины (в письме к сестре М. Врубель назвал её «очень красивым этюдом с девочки на фоне бархатного ковра») Марии было около девяти лет.

Ссудная касса Георгия Дахновича находилась в доме Ж.-Б. Кане на улице Фундуклеевской, 1. Здесь принимали в залог столовое серебро, саксонский фарфор, картины, ювелирные украшения и другие ценные предметы. Материальные трудности заставляли Врубеля время от времени обращаться в это и находившееся рядом ссудное заведение Евгения Розмитальского. Но была и другая причина, приводившая художника в дом на Фундуклеевской, — желание полюбоваться хранившимися там во множестве старинными изделиями, тканями, драгоценными камнями. Всё это привлекало Врубеля богатством фактур, бесконечным разнообразием цветовых сочетаний и нюансов.

В доме Рейсмиллера Врубель пробует писать одного из своих первых «Демонов». Он, как и начатый годом раньше в Одессе, не сохранился. Толчком к созданию картины послужили одноимённые поэма М. Ю. Лермонтова и опера А. Г. Рубинштейна, которую Михаил Александрович впервые услышал в Киеве 26 ноября 1884 года. И хотя во всех посвящённых художнику исследованиях сообщается, что ещё в начале ноября он уехал в Венецию, ни одного документального подтверждения этому найти не удалось.

Все «венецианские» рисунки Врубеля, имеющие авторскую датировку, как и его первые письма «из страны Тициана», относятся к середине декабря 1884 года. Можно предположить, что намерению художника отправиться в Венецию в ноябре помешала свирепствовавшая в Италии и Франции эпидемия холеры, которая вскоре докатилась и до России. Перенести поездку на более поздний срок настоятельно советовали Врубелю и его родные.

О том, что Михаил Александрович посетил именно премьерный спектакль «Демона», пишет в воспоминаниях Николай

Прахов. Правда, в качестве постановщика он называет Ипполита Прянишникова, который был антрепренёром в Киеве не в 1884-м, а в 1889–1892 годах. Однако покоривший Врубеля исполнением заглавной партии Иоаким Тартаков в сезоне 1888/1889 годов в Киевской опере не выступал, поскольку гастролировал за рубежом с труппой В. Н. Любимова.

После окончания работ в Кирилловском храме общение с семьёй Праховых, несмотря на некоторое охлаждение в отношениях, не прекращалось. Врубель бывал в их доме, вместе с ними ходил на концерты и в оперу. Однажды, вернувшись после совместного посещения симфонического концерта к Праховым, он исполнил по памяти портрет молодой дамы, сидевшей в партере.

Тартаков Иоаким Викторович (1860–1923) – певец (баритон) и режиссёр. Учился в Санкт-Петербургской консерватории, совершенствовался в Италии. Дебютировал в 1881 г. в Одессе, в последующие два года выступал на сцене Императорского Мариинского театра. С 1884 г. гастролировал в Киеве, Тбилиси и за рубежом – в Германии, Англии, Дании. В 1894-м вернулся в Петербург, пел в Мариинском театре. В Киевской опере выступал в антрепризах Н. Н. Савина (1884–1887) и И. П. Прянишникова (1890–1892). Об успехе певца в опере Рубинштейна писала 28 ноября 1884 г. газета «Киевлянин»: «Гн. Тартаков прекрасно исполняет партию Демона и в сценическом, и в музыкальном отношениях».

Письма и архивные документы сберегли для нас киевские адреса семьи Праховых тех лет. В 1884–1885 годах они жили в доме Вороновича на углу Владимирской и Фундуклеевской улиц (№17/52 на нынешней ул. Б. Хмельницкого; сохранился в перестроенном виде), в 1886–1887 годах – на Алексеевской, 7 (ул. Терещенковская, 7/13), в 1888-м – на улице Гимназической, 3 (ул. Леонтовича, 3; ныне на этом месте стоит здание, построенное в 1903 году).

1 декабря 1886 года Михаил Александрович переехал в дом на улице Трёхсвятительской, 16 (сейчас ул. Десятинная, 14). Здесь месяцем раньше снял квартиру профессор Петербургской Академии художеств В. Д. Орловский, который уступил своему коллеге мастерскую с прилегавшей к ней комнатой. В письме к сестре Врубель пишет: *«Нанимаю за 30 руб. мастерскую, устроенную Орловским, с комнатою при ней и балконом на Днепр, возле церкви Андрея*

Дом на ул. Трёхсвятительской, 16, принадлежал Феофилу Михайловичу Дузинкевичу. Усадьбу с домом и службами, садом и сенокосом на склоне Старокиевской горы он приобрёл в мае 1886-го и в том же году сделал надстройку по проекту архитектора Г. П. Шлейфера, после чего здание стало трёхэтажным с полуподвалом.

Главный фасад решён в неоренессансном стиле. В 1962 г. на доме установлена памятная доска, которой отмечено пребывание там М. А. Врубеля (скульптор И. П. Кавалеридзе, архитектор Р. П. Быкова).

Первозванного с хозяйским отоплением». В январе 1887 года о том же сообщает в письме к дочери отец художника: «От Миши имел на Новый год телеграмму и письмо. Он в восторге от своей новой мастерской, уступленной ему временно профессором Орловским».

1885–1888 годы стали для Врубеля самыми тяжёлыми в материальном плане. Не имея постоянных заказов, он берётся за любую работу. Познакомившись у Праховых с известным киевским фотографом Генрихом Лазовским, соглашается иллюминировать акварелью фотографии днепровских порогов (по 25 руб. за штуку), преподаёт в Рисовальной школе, в 1888-м устраивается в иконописную мастерскую Александра Ивановича Мурашко.

В тот период (до декабря 1886 года) у художника были две мастерские: в Рисовальной школе, где он создал скульптуру «Демон» (впоследствии разбившуюся), и во Владимирском соборе, которую ему уступил Виктор Васнецов. В январе 1888 года он упоминает также о мастерских «у Мурашки и стариков Тарновских».

Некоторым подспорьем стали для Врубеля частные уроки акварели и рисования. В 1886 и 1888 годах он давал их Наталье Яковлевне Мацневой, урождённой Тарновской (с ней художник познакомился в доме Праховых, а сами Мацневы – Наталья Яковлевна и её муж, камер-юнкер Сергей Григорьевич, жили на Ново-Елизаветинской, 32), и жене профессора Киевского университета Н. А. Бунге – Евгении Порфирьевне. Натурой служили обычно цветы: ирисы, бегонии, азалии, орхидеи, которые поставлялись из Франции и Голландии и украшали многие киевские дома.

С семьёй Якова Васильевича Тарновского, крупного землевладельца Юго-Западного края, Врубель сблизился в 1887–1889 годах. Художник часто бывал в особняке Тарновского на улице Золотоворотской, 2, поддерживал дружеские отношения с сыном Якова Васильевича Николаем – коллекционером, увлекавшимся археологией. В ноябре 1887 года они даже делили квартиру в доме

на ул. Владимирской, 39/24, на месте которого теперь стоит здание 1902 года. А бывший особняк Я. В. Тарновского, построенный в 1871 году архитектором А. В. Беретти, дошёл до нас в сильно изменённом виде. В 1888 году Врубель провёл там канун Рождества: «...Я обедал и был на ёлке у Тарновских – чудные это люди, столько сдержанности, серьёзности и самого тонкого внимания к жизни при полной физической возможности всем этим пренебречь».

В то время уже четвёртый год шли работы по внутренней отделке Владимирского собора, возведённого к 900-летию Крещения Руси. Руководил ими профессор Прахов, собравший мощный творческий коллектив из 96 художников и декораторов. Над созданием настенных росписей трудились приглашённые в Киев Виктор Васнецов, Михаил Нестеров, братья Павел и Александр Сведомские,

Владимирский собор построен в 1862–1882 гг. в неовизантийском стиле. Внутренние художественные работы велись до 1896 г. Первоначальный проект И. В. Штрома и П. И. Спарро позже переработан А. В. Беретти. В строительстве храма также принимали участие архитекторы Р. Б. Бернгард, В. Н. Николаев, инженер

К. Я. Маевский. Трёхнефное в плане сооружение с четырьмя парами опорных столбов венчают семь куполов — пять над основным объёмом и два над нартексом, где устроены лестничные башни с колокольнями в завершении. Выдающийся образец синтеза архитектуры, изобразительного и декоративно-прикладного искусства.

Вильгельм Котарбинский, Андрей Мамонтов, а также местные мастера – Николай Пимоненко, Виктор Замирайло, Александр Куренной, Сергей Костенко, Степан Яремич и др.

Михаил Врубель, обладавший даром монументалиста и доказавший это своими работами в Кирилловской церкви, мечтал принять участие в росписи храма. Прахов предложил ему исполнить для стен северного придела эскиз на тему «Воскресение». Несмотря на то, что композиция со спящими воинами не была принята Строительной комиссией, художник продолжил работу над эскизами и выполнил ещё один вариант «Воскресения» и четыре варианта «Надгробного плача».

Лето и осень 1887 года Михаил Александрович проводит в имении Тарновских в Мотовиловке, изредка наезжая в Киев. Кроме эскизов для Владимирского собора, здесь им было создано полотно «Моление о Чаше» для местной церкви, а также акварель «Ангел с кадилом и свечой». В октябре 1887-го художник написал сестре: *«Обстановка самая превосходная: в имении Тарновского под Киевом. Прекрасный дом и чудный сад, и только один старик Тарновский, который с большим интересом относится к моей работе».*

Дружба с Тарновскими принесла Михаилу Александровичу новую влюблённость: художник увлёкся младшей дочерью Якова Васильевича – Людмилой и даже собирался сделать ей предложение. В первых числах января 1889 года он пишет сестре: *«А помнишь, о чём мы говорили – то чувство, оно, кажется, растёт и крепнет и тем сильнее, чем чаще я доволен собой. Ты знаешь – рассудочность усыпляет, а это чувство неусыпный показатель».* Но достойного претендента на руку дочери в лице начинающего художника Тарновские не видели и нашли для неё более подходящую, по их мнению, партию – камер-юнкера Сергея Исакова. Об увлечении Людмилой Яковлевной Тарновской (1873–1913) напоминает незавершённая картина Врубеля «Гамлет и Офелия», которую он

Яков Васильевич Тарновский (1825–1913) – брат известного кол-

лекционеру Василю Васи́льевичу Тарновскому, меценату, члену коллегии Павла Галагана (с 1889 г.), член-основатель Киевского коммерческого банка, крупный землевладелец Юго-Западного края. Ему, в частности, принадлежали 1248 десятин

земли в Васильковском уезде Киевской губернии, куда входило село Мотовиловка (ныне Великая Мотовиловка Фастовского района Киевской области). С середины XVIII ст. Мотовиловка вместе с близлежащими сёлами была собственностью панов Руликовских. В 1870 г. Тарновский приобрёл здесь имение с двухэтажным каменным домом и садом, выкупив его у историка, археолога и этнографа Эдварда Руликовского. После революции 1917 г. усадьба была разрушена. От неё остались только подвалы и усыпальница Руликовских, реставрированная в 2016 г.

пишет в 1888 году. В образе Офелии угадываются черты 15-летней Людмилы, а принц датский имеет сходство с самим художником.

Архивные материалы и переписка Врубеля сохранили ещё два его киевских адреса. В первой половине 1888 года, после того, как Николай Тарновский надолго уехал за границу и их совместное проживание расстроилось, художник поселился на улице Владимирской, 16, в «Chambres garnies» – меблированных комнатах в доме адвоката Франца Чернецкого (Чарнецкого).

Вот как описывает Врубель своё новое жилище сестре: «...Маленький номерок чистенький, светлый, тёплый, полный мебели

Дом Чернецкого. В здании, сооружённом в 1879–1881 гг. по проекту архитектора В. Н. Николаева, было обустроено 110 меблированных номеров. Теперь в этом доме располагается посольство Республики Узбекистан в Украине.

и стоящий мне с двумя самоварами всего 15 руб. в месяц – вещь для меня очень подходящая, главное – есть минуты полной изолированности, а мне, флюгероватому, это очень полезно». Правда, писателю В. Дедлову номер показался слишком тесным: «...Был у г. Врубеля в его „мастерской“, комнатке величиной с сундук на пятом этаже...».

С осени 1888 года и до отъезда к отцу в Казань в августе 1889-го Михаил Александрович жил в «Номерах Кане», в доме на углу Крещатика и Фундуклеевской (ныне Крещатик, 40, и Б. Хмельницкого, 1).

16 декабря 1888 года Михаил Врубель написал сестре: *«Веду жизнь гомерическую; 3/4 денег извожу на еду и 1/2 времени на сон. Ничего не читаю; бываю только в цирке да изредка у Мацневых и Тарновских».* Из киевской прессы и воспоминаний современников известно, что зимой 1888–1889 годов в Киеве гастролировал немецкий цирк Альберта Шумана – непревзойдённого в ту пору мастера конной вольтижировки. Побывавшие на его выступлениях люди утверждали, что «по замечательному подбору и оригинальной дрессировке лошадей» это был лучший цирк из когда-либо приезжавших в Киев. Представления проходили во временном деревянном строении на Думской площади (сейчас Площадь Независимости).

Номера Кане. Здание было построено Жаном-Батистом Кане в 1873–1874 гг. на месте приобретённой им старой усадьбы. Проект доходного дома разработал молодой тогда архитектор В. Н. Николаев. Нижний этаж предназначался для торговых заведений, два верхних и мансарда были превращены в недорогой отель — так называемые номера. В разное время здесь было 60–68 меблированных комнат со смешанной планировкой (коридорной или блочной).

Художник Михаил Нестеров со слов очевидцев писал: «В это время в киевском цирке появилась некая Анна Гаппе — наездница, проделывающая очень сложные номера, перепрыгивая под музыку через ряд обручей, что по её пути держали „рыжие“. Наш Михаил Александрович успел увидеть, познакомиться, плениться и пленить... очаровательную, единственную, ни с кем не сравненную наездницу».

В конце года решился вопрос об участии Врубеля в росписи Владимирского собора: Павел Сведомский уступил ему часть своей работы — орнаменты в боковых приделах. Михаил Александрович исполнил их в первой половине следующего, 1889, года по эскизам, над которыми работал зимой. Однако на мемориальной доске, где перечислены все, кто занимался оформлением храма, его имени нет. Исследователи объясняют это тем, что официального договора на соборные работы Строительная комиссия с художником не заключала.

Врубелевские орнаменты пробудили интерес к декоративной стороне таланта мастера. Результатом этого стало предложение Б. И. Ханенко поучаствовать в украшении интерьеров его нового особняка.

Ханенко Богдан Иванович

(1849–1917) – промышленник, коллекционер, меценат. В 1874 г. женился на Варваре Николовне Терещенко (1852–1922). Вместе с супругой неоднократно посещал аукционы Вены, Рима, Берлина. С середины 1880-х гг. Богдан и Варвара Ханенко обосновались в Киеве. Со временем поселились в особняке, построенном в 1887–1888 гг. на ул. Алексеевской (ныне Терещенковская, 15). Проект этого двухэтажного дома, напоминающего своим видом итальянский ренессансный палаццо, в архивах не найден. Предположительно его автором был архитектор Роберт-Фридрих Мельцер. К оформлению интерьеров были привлечены художники М. А. Врубель, В. А. Котарбинский, архитектор П. С. Бойцов.

Уже после смерти мужа, в декабре 1918 г., Варвара Николовна составила дарственную, по которой их дом, художественное собрание и библиотека передавались Украинской Академии наук. В июне 1919-го коллекция получила статус государственного музейного учреждения. Сейчас это Национальный музей искусств имени Богдана и Варвары Ханенко.

Весной 1889 года над парадной лестницей Врубелем был исполнен орнаментальный фриз с надписью-девизом коллекционера. Эта надпись — не совсем точно воспроизведенная художником цитата из «Божественной комедии» Данте: INTRO DUO CIBI DISTANTI E MOVENTI DUMMODO PRIMA S MORRIA DI FAME CHE LIBERUOM L'UN RECATO AI DENTI. CD. Последние две буквы, очевидно, указывают на источник — «Commedia Divina». В переводе М. Лозинского эти строки звучат так: «Меж двух равно манящих яств, свободный / В их выборе к зубам бы не поднёс / Ни одного и умер бы голодный» (часть III «Рай», песнь IV, 1–3).

Орнамент фриза по эскизу Врубеля и под его руководством выполнила группа молодых киевских художников. Имя одного из них — Степана Яремича — удалось установить достоверно. Из других с большой долей вероятности можно назвать Льва Ковальского, Виктора Замирайло и Григория Бурданова. Через некоторое время (возможно, в июне-июле) Врубель расписывает центральную ромбовидную часть плафона «Дельфтской столовой», включая в композицию элементы родового герба Ханенко: три башни со звездой над ними и увенчанный короной, звездой и страусовыми перьями рыцарский шлем.

После переезда в 1889 году в Москву художник ещё не раз бывал в Киеве вместе со своей супругой Надеждой Забелой.

Начиная с 1897 года в течение пяти лет Врубели гостили в летние месяцы на хуторе Ивановском в Черниговской губернии (за исключением лета 1899-го, проведённого у княгини Марии Тенишевой в Талашкино под Смоленском). В те годы хутор принадлежал младшему сыну художника Н. Н. Ге — Петру Николаевичу, женатому на родной сестре Надежды Ивановны Екатерине Забеле (Забелло).

21 февраля 1900 года вместе с труппой московской Мамонтовской оперы чета Врубелей прибыла в Киев. На вокзале их встретили и проводили до гостиницы «Континенталь» художник

Забела-Врубель Надежда Ивановна (1868–1913) – певица (лирико-колоратурное сопрано), жена М. А. Врубеля (с 1896 г.). Окончила Киевский институт благородных девиц; в 1885–1891 гг. училась в Петербургской консерватории, совершенствовалась в Париже у Матильды Маркези. Дебютировала в Киеве в 1893 г., в последующие годы пела в Тбилиси, Панаевском театре в Петербурге (1895–1896), в Харькове (1896), а также в Московской частной русской опере (1897–1903), где создала свои лучшие музыкально-сценические образы – Марфы в опере Н. А. Римского-Корсакова «Царская невеста», Царевны-Лебеди в его же «Сказке о царе Салтане» и др. В 1904–1911 гг. работала в Мариинском театре в Петербурге, но из-за болезни мужа выступала редко.

Л. М. Ковальский и многолетний аккомпаниатор певицы, композитор Б. К. Яновский.

По воспоминаниям Льва Ковальского, *«Врубель пробыл несколько дней в Киеве, а затем уехал в Москву, где у него была какая-то работа, но через неделю приехал обратно, так как надо было к „Садко“ написать дополнительные декорации»*. Надежда Ивановна очень опасалась, что театр провалится в Киеве *«со своим русским репертуаром и придётся давать „Фауста“ и тому подобные оперы»*, о чём написала 20 февраля Борису Яновскому. Гастроли, конечно, не провалились, но некоторые спектакли действительно шли в полупустом зале. В Киеве были показаны оперы «Садко», «Царская невеста», «Борис Годунов», «Орлеанская дева», «Богема»; впрочем, судя по сообщениям местной прессы, «Фауст» и «Аида» тоже были даны. Большинство декораций к спектаклям выполнил Врубель, в том

Отель «Континенталь» на улице Николаевской, 5 (ныне ул. Архитектора Городецкого, 1–3/11), считался одним из самых комфортабельных в городе. Его здание в ренессансно-барочных формах было возведено по проекту архитекторов Э. П. Брадзмана и Г. П. Шлейфера в 1895–1897 гг. В отеле с электрическим освещением и паровым отоплением имелись ресторан, кофейня, бильярдные, читальный зал, зимний и летний сады, работали грузовой и пассажирский лифты; номера были оборудованы ванными с подачей горячей воды.

Для артистов Мамонтовской оперы, гастролировавшей в Киеве с 27 февраля до 31 марта 1900 г., удобным было и то, что отель располагался рядом с театром «Соловцов», где проходили их выступления.

Здание «Континенталья» было разрушено во время Второй мировой войны. В 1955–1958 гг. его отстроили и перестроили. Сейчас здесь размещается Национальная музыкальная академия Украины имени П. И. Чайковского.

числе фантастическое «Морское дно» в «Садко» и поразительный по величию, богато орнаментированный зал в «Царской невесте».

Гастроли проходили в здании драматического театра «Соловцов», поскольку строительство нового Оперного театра (на месте прежнего, сгоревшего в 1896 году) ещё не было завершено — его открыли лишь в сентябре 1901 года.

О выступлениях Н. Забелы киевская пресса писала одобрительно, но сами спектакли, похоже, были приняты сдержанно:

Здание театра «Соловцов»

на Николаевской площади (ныне пл. Ивана Франко) было построено в 1898 г. в стиле неоренессанс по проекту архитектора Г. П. Шлейфера. В том же году новый театр, вмещавший 1200 зрителей, арендовал известный драматический актёр, режиссёр и антрепренёр Николай Соловцов (1857–1902), который возглавлял его до конца своей жизни. Названный его именем театр стал одним из первых стационарных театров Киева с постоянной труппой. Сейчас в этом помещении работает Национальный академический драматический театр им. Ивана Франко.

«...Приятный тембр, значительная гибкость голоса госпожи Забелы и обнаруживаемый ею изящный вкус в пении заставляют с интересом ожидать её появления в более благодарных партиях». Кроме основного репертуара, Надежда Ивановна приняла участие в «симфоническом собрании», посвящённом творчеству Бетховена: певцы Частной оперы исполнили тогда сольные партии в 9-й симфонии великого композитора. Концерт проходил 25 марта в театре «Соловцов».

Супруги пробыли в Киеве до конца марта 1900 года. В тот приезд Михаил Александрович посетил Владимирский собор и Кирилловскую церковь. Сопровождавший его художник Ковальский впоследствии писал: *«Трамвая по Кирилловской улице ещё не было, и мы, помню, по ужасной дороге тянулись на санях*

чуть не час, но когда взобрались на Кирилловскую горку, перед нами раскрылись дали, вспомнилось былое, и мы забыли невзгоды пути. Мы посмотрели церковь. Врубель молчаливо рассматривал свои работы. В церкви мы были недолго, там было душно от запаха лада-на». Выйдя на воздух, они долго стояли, глядя на дали и луга, а потом разговор почему-то коснулся Греции. На вопрос Ковальского о впечатлениях от этой страны Врубель ответил: «...Вы ошибаетесь, если думаете, что Греция лучше вот этого, что мы сейчас видим. Греция серая, каменистая, и небо не такое, как здесь. Нет! Здесь колоритнее!».

Почитателями таланта Врубеля был дан обед в его честь. Мероприятие прошло в доме известного художественного критика и литератора Евгения Михайловича Кузьмина, проживавшего в то время на Печерске, по адресу Цитадельна, 17 (ныне ул. Лаврская, 21; сейчас на этом месте жилой дом 1986 года постройки). Помимо семейства Кузьминых, на обеде присутствовали художники С. Яремич, Г. Бурданов, Л. Ковальский, В. Замирайло. В своих воспоминаниях Кузьмин относит это событие к 1901 году, связывая его с приездом Н. Забелы в Киев в составе харьковской оперной антрепризы. Однако на самом деле Надежда Ивановна была занята в ней в 1896 году. Более точен композитор Борис Карлович Яновский, указавший, что чествование проходило в 1900-м во время гастролей Московской частной оперы.

Следующий визит Врубелей в Киев состоялся весной 1901 года — они остановились здесь ненадолго по пути в Черниговскую губернию на хутор Ге. 11 мая Михаил Александрович сообщил сестре: *«Вот мы уже окончательно водворились в хуторе после четырёх-дневной побывки в Киеве, который нам очень улыбнулся: такой он нарядный и цветущий...».*

По свидетельству Н. Забелы-Врубель, в Киеве они провели неделю. *«...Мы с мужем двинулись в Малороссию, муж очень спешил,*

так как он опять намерен писать сирень и хотел её застать в полном цвету, но приехав сюда, в хутор Ге, мы убедились, что сирень не думает цвести, и отправились в Киев, где очень приятно провели неделю; какой это красивый и приятный город весной – всё цветёт и благоухает...» – написала Надежда Ивановна композитору Н. А. Римскому-Корсакову.

В Киеве Михаил Александрович приобрёл фотоаппарат. Он планировал снимать цветы, считая, что это может помочь ему в работе: «...Я купил в Киеве хороший фотографический аппарат, но так как совершенно не умею с ним обращаться, то Замирайло научит меня и сделает к тому же необходимые снимки с сирени, которая уже в цвету».

Случилось так, что в столь нежно любимом Врубелем городе произошло одно из самых трагических событий в его жизни. В 1903 году по пути в имение Заваловка (сейчас с. Заваловка Макаровского района Киевской области; усадьба не сохранилась), принадлежавшее известному коллекционеру и художнику-любителю Владимиру фон Мекку, заболел и скоропостижно умер сын Михаила Александровича и Надежды Ивановны, двухлетний

В 1901 г. в Киеве было три фотографических склада, как называли тогда **магазины фотопринадлежностей**. Самым большим и богатым по ассортименту товаров, предназначенных и для фотографов-профессионалов, и для любителей, считался магазин Иосифа Покорного на Крещатике, 43. Подобные магазины были открыты им также в Одессе и Москве, так что Врубелю могло быть знакомо имя владельца. Фасадное здание, в котором размещался магазин И. Покорного, не сохранилось, остался только флигель – сейчас это Крещатик, 27а.

Киевский художественно-промышленный и научный музей имени государя императора Николая Александровича, или Городской музей (ул. Александровская, 29, ныне ул. М. Грушевского, 6) был основан в конце XIX ст. стараниями украинской интеллигенции как первый общедоступный

музей Киева. Здание в неоклассическом стиле построено в 1897–1899 гг. В. В. Городецким, взявшим за основу проект московского архитектора П. С. Бойцова. Скульптурное оформление фасада выполнено мастерской Элио Саля. 1 августа 1899 г. здесь была открыта выставка по результатам раскопок выдающегося археолога В. В. Хвойки. Этот день и принято считать датой основания музея, известного ныне как Национальный художественный музей Украины. Официальное открытие состоялось 30 декабря 1904 г.

Савочка. Местом его погребения было выбрано кладбище на Байковой горе. И уже никогда до самой своей смерти в апреле 1910 года Врубель в Киев не приезжал.

Киевляне любили и помнили великого художника. В память о мастере в мае 1910 года в Городском музее была устроена выставка его акварелей и рисунков. Экспонировались произведения из коллекции самого музея, собрания Н. И. Забелы-Врубель, а также Е. А. Праховой, А. Н. и И. Н. Терещенко, Б. И. и В. Н. Ханенко, Е. П. Бунге, Н. М. Давыдовой, Г. И. Квятковского, Н. Я. Мацневой, А. В. Полибина, С. Н. Толочинова, В. С. Кульженко. Организаторы стремились по возможности собрать все работы Михаила Александровича, которые были в тот момент в Киеве. После закрытия выставки многие

из представленных произведений были подарены владельцами Городскому музею, а доход от её посещений (163 руб. 69 коп.) направлен на пополнение музейного отдела М. А. Врубеля.

С апреля 1910 года киевский журнал «Искусство и печатное дело» начал публикацию подробной биографии М. А. Врубеля, автором которой был талантливый писатель и знаток искусства Александр Павлович Иванов. В работе над книгой он использовал ещё не изданные в то время письма художника, опирался на воспоминания близко знавших его людей. О жизни Михаила Александровича и его взглядах на искусство тогда было известно немного. Редактор-издатель журнала, Василий Стефанович Кульженко, писал: *«Мы счастливы, что первый обстоятельный труд, уясняющий личность Врубеля, появляется в Киеве. Здесь*

Кульженко Василий Стефанович (1865–1934) – издатель, педагог, член Киевского общества древностей и искусств. После окончания Полиграфической академии в Лейпциге заведовал созданной его отцом фотолитографией «С. В. Кульженко», позже унаследовал предприятие. При его содействии в 1903 г. в Киеве была открыта школа графики и печатного дела с музеем при ней. Также при школе работала ремесленная учебная мастерская, где преподавал сам В. С. Кульженко. В 1909–1914 гг. Василий Стефанович редактировал и издавал культурологический журнал, который в 1909–1910 гг. назывался «Искусство и печатное дело», в 1911–1912 – «Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать», в 1913–1914 – «Искусство в Южной России. Живопись. Графика. Художественная печать». Издание оказало заметное влияние на развитие культурной жизни в Киеве.

прошла (как говорил не раз сам художник) самая счастливая пора его жизни и здесь же удивительным образом выразились в работах для Кирилловской церкви возвышенный стиль и пламенный темперамент гениального художника».

В. С. Кульженко высоко ценил творчество Врубеля, принимал активное участие в подготовке его посмертной выставки, предоставив несколько работ из собственной коллекции. Публикация биографии художника в журнале «Искусство и печатное дело» стала для него ещё одной возможностью почтить память великого мастера.

Национальный музей «Киевская картинная галерея» (ул. Терещенковская, 9).

Основан 12 ноября 1922 г. как Киевская картинная галерея. Собрание составляли преимущественно произведения из личных коллекций семей Терещенко, Ханенко, а также Оскара Гансена, сосредоточенные после национализации в Государственном Музейном фонде. В 1935 г. галерея вошла в состав единого Государственного художественного музея, но уже в следующем году сектор русского искусства вновь становится самостоятельным учреждением – Киевским государственным музеем русского искусства. В 2010 году музей получил статус национального, в 2017-м ему было возвращено первоначальное название. С момента возникновения музей располагается в бывшем особняке Ф. А. Терещенко, построенном в 1878 г. архитектором В. Н. Николаевым и достроенном в 1882–1884 гг. по проекту А. Л. Гуна для размещения художественной коллекции.

Собрание работ Михаила Врубеля, хранящееся ныне в Национальном музее «Киевская картинная галерея», по праву считается одним из крупнейших в мире. Источники формирования этой коллекции, куда входят 185 произведений живописи, графики, скульптуры и декоративно-прикладного искусства, были разными. Значительное число произведений поступило в 1930-е годы из Всеукраинского исторического музея имени Тараса Шевченко (бывшего Городского музея); в дальнейшем пополнение продолжалось благодаря другим музейным и частным собраниям. Так, в 1965 году около 100 рисунков и акварелей (включая альбом с 37 рисунками) было приобретено музеем у живших в Киеве членов семьи Праховых.

Врубелевское собрание Картинной галереи имеет одну особенность: в нём наиболее полно представлены произведения «киевского периода», в который и были заложены основы творческого метода, ставшего яркой составляющей стиля модерн. И хотя Михаил Александрович никогда не жил на Терещенковской, 9, этот дом уже давно стал его постоянным «киевским адресом».

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Государственный архив г. Киева. Ф. 30, оп. 1, д. 28; ф. 100, оп. 1, д. 881; ф. 144, оп. 1, д. 431; ф. 163, оп. 41, д. 1486; ф. 163, оп. 41, д. 3181; ф. 163, оп. 41, д. 3710; ф. 304, оп. 1, д. 12.

2. Барсова Л. Врубель. No comments. СПб., 2012.

3. Друг О., Малаков Д. Особняки Киева. К., 2004.

4. Врубель і Київ / Авт. ст.: О. Друг, І. Марголіна, К. Ладиженська ; авт.-упоряд.: І. Марголіна, А. Ілінг, Н. Агеева. К., 2013.

5. Врубель М. А. Письма к сестре. Воспоминания о художнике Анны Александровны Врубель. Отрывки из писем отца художника. Л., 1929.

6. Врубель. Переписка. Воспоминания о художнике / Сост. Э. П. Гомберг-Вержбинская, Ю. Н. Подкопаева, Ю. В. Новиков. Л., 1976.

7. Иванов А. П. Врубель: Опыт биографии; академия и киевский период / Отдельный оттиск из журнала «Искусство» за 1910 и 1911 гг. К., 1913.

8. Иванов А. П. Врубель. Изд. 2. Петроград, 1916.

9. Каталог посмертной выставки акварелей и рисунков М. А. Врубеля. Киевский Городской Музей. Май 1910 г.

10. Кузьмин Е. Киев, которого не знают. К., 2014.

11. Мурашко Н. И. Киевская рисовальная школа 1875–1901. Воспоминания старого учителя. К., 1907.

12. Прахов А. В. Воспоминания о Врубеле // Московская городская художественная галерея П. и С. М. Третьяковых / Под общ. ред. И. С. Остроухова. В 2 ч. М., 1909.

13. Тартаков Г. Книга о И. В. Тартакове. Л., 1987.

14. Ульяновський В. Диво й дива київського Володимирського собору. К., 2017.

15. Яремич С. П. М. А. Врубель. Жизнь и творчество. М., [1911].

Науково-популярне видання

Київські адреси Михайла Врубеля

До 165-річчя від дня народження художника

Автори-упорядники
Наталія Агеєва, Ольга Друг

Редактор
Тамара Васильєва

Коректор
Світлана Школьник

Київські адреси Михайла Врубеля / Автори-упоряд-
К38 **ники Наталія Агеєва, Ольга Друг. К.: ВД «Антиквар», 2020.**
120 с.: іл.
ISBN 978-617-7285-31-0

У цій книзі видатні пам'ятки київської архітектури, історичні місцевості та будинки представлено в контексті життя й творчості одного з найяскравіших майстрів Срібного віку Михайла Олександровича Врубеля (1856–1910). Розповідь про п'ятирічне перебування тоді ще нікому не відомого живописця в Києві доповнено інформацією про споруди, до реставрації та художнього оформлення яких він був причетний, про людей, з якими дружив, про роботи, створені в «київський період» (1884–1889). Потім Врубель згадував про ці роки як про найщасливішу пору свого життя.

Видання адресовано широкому колу читачів.

УДК 75(470)(092):94(477.411)

Підписано до друку 30.09.2020. Формат 70×100/16. Ум. друк. арк. 9,75. Друк офсетний.
Наклад 1000 прим. Замовлення № 9-1228.

АНТИКВАР

ТОВ «Видавничий дім „Антиквар“»

вул. Володимирська, буд. 5, оф. 6, Київ, 01001. Тел.: +38 (044) 278 39 28

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 4651 від 07.11.2013 р.

Надруковано ТОВ «Вістка»
пров. Новопечерський, 5, Київ, 01042

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 2280

вул. Терещенківська, 9
Київ, 01024, Україна
тел: (044) 299-70-80
e-mail: knag1922@ukr.net
www.knag.museum

knag.museum